

ГОРЊОРЕКАНСКА ЕТНОПСИХОЛОШКА ГРУПА

У мозаику етнопсихолошких група јужњачке варијанте динарског психичког типа¹ горњореканска група² претставља нарочиту етнопсихолошку занимљивост. Она је можда у јединственом случају групе са минималном етнопсихолошком синергијом. Оно што је као целину, и то врло лабаво, држи, јесу чисто географски чиниоци. А пошто су јој скоро сви други чиниоци диспаратни и већином у интерференцији и пошто економским својим животом је за последњих шездесетак година на ивици потпуне пропасти, то горњореканска група, како својом садржином, у којој нарочиту пажњу привлачи одлика групне психичке депресије, тако својом формацијом и обликом значи врло интересантан случај не само за етнопсихологију већ, као што ћемо видети, и за психоанализу.

I

ГЕНЕЗА И ОПШТЕ ОДЛИКЕ

1 — „Горњореканцима“ називају се и од свију других становника околних области издвајају становници села која се налазе у области горњег тока реке Радике. Ту спадају села: *Врбен, Кичиница, Беличица, Волковија, Богдево, Кракорница, Нићојур, Бродец, Жужња, Нисџрово, Бибеи, Рибница, Њивишћа, Грекеи, Тануша и Врбјане*, са порушеним селима: *Сџрезимир, Реч, Шџировица, Трница и Д'бово*.

И није случајно ово народно издвајање Горњореканаца с једне стране од Мавроваца, с друге од призренских Горана, с треће од Пишкопејаца, с четврте од доњореканских Торбеша и с пете од Мијака. Ово народно диференцирање почива на стварним етнопсихолошким разликама. Код свих поменутих етнопсихолошких група, којима се горњореканска граничи, извршено је групно сличњавање (етнопсихолошка групна асимилација), а код Горњореканаца није. Горњорекански сојеви, и поред свих својих укрштања и локалних миграција, остају подвојени и чак поносити због својих било позитивних и похвалних било негативних и прекорних издвајања. С презрењем гледају они на групну целост и индивидуалну припадност и потчињеност својих суседа, често говорећи у томе смислу: „*Галичанци како овци, а Торбешаи како мрави*“.

Тако, прва општа етнопсихолошка одлика Горњореканаца, која пре свију других пада у очи, јесте *дубока, такорећи великашка резервисаност и њоносношћост*. (Пишкопејци имају на албанском изреку: „Горњореканци отмени а Торбешаи прости“, и, што се првих тиче, нису се преварили, већ заиста уочили одлику која је код Горњореканаца доминантна).

¹ Етнопсихолошку диференцијацију јужњачке варијанте динарског психичког типа смо извршили у својим радовима: *О психичком шћју Јужносрбијанаца* (6 свеска *Посебних издања Географског друштва у Београду*, 1929) и *Испрајност као специјална одлика јужњачке варијанте динарског психичког шћја*, у *Годишњаку Скойског Филозофског Факултета*, 1930 год.

² На студију ове групе смо се навраћали у три маха, 1929, 1931 и 1932 године. Целу групу смо понова прешли 1931 год. уз помоћ београдског универзитетског фонда Луке Ђеловића.

2 — Намећу нам се питања: откуд је и како ова одлика у горњореканској групи настала, и зашто је од *секундарне у динарском психичком штићу и примарне у јужњачкој варијанти постала овде, у овој групи, доминантном*?

На ова питања ће потпуно јасно одговорити други одељак наше студије, у коме ћемо детаљно утврдити порекло елемената и структуру групе. Али још сада можемо назначити суштину одговора повлачећи општу линију генезе ове групе.

Доминантна дубока и охола резервисаност је етнопсихолошки израз етничке и психичке диспаратности компонената ове групе. Географски упућени једни на друге, Горњореканци су географски, дубоким дубодолинама и подвојени, те су остали неасимилирани и различити; будући етнички разног порекла, остали су разнолике психичке структуре.

Ма да су Горњореканци етнички претежно Срби, типски (соматички) најближи Мавровцима, — етнопсихолошки је важно да су неки од њих пореклом Аромунци (као већина сојева у Кичиници, Беличици, Волковији, и неки у Врбену), неки пореклом Црногорци (као у Богдеву, Кракорници и Нићопуру), неки пореклом Грци (као извесни у Грекеју), неки пореклом Арбанаси (као већина у Тануши, Њивишту и Бибеју), неки опет Турци (као у Врбену), итд.

У ниже приложеним сликама се јасно види не само *та изванредна етнoлошка различитост Горњореканаца већ и њихова соматичка карактеролошка диспаратност*. Често се и сами чланови једног соја *та чак и једне породице штићу разликују*. У Горњу Реку су се стекли скоро сви балкански етнички типови које је г. професор Јован Ердељановић разликовао³ и сви карактеролошки темпераменти које је Кречмер утврдио,⁴ а да ниједан од тих не превагне и не постане етнопсихолошки доминантним или водећим.

Као етничка и карактеролошка, исто тако је утицајна и социјално-структурална психолошка диспаратност Горњореканаца. У своју област су Горњореканци дошли с једне стране као ситни овчари, с друге као најмљени прости чобани, с треће као моћни хџаје, с четврте као оружани чувари стада, са пете као крволочни пљачкаши, са шесте као понизни печалбари и избеглице, са седме (у најмањем броју) као ловци, земљорадници, воденичари, ваљавичари, итд. И сви су они нашли у Горњој Реци за себе згодну област: ситни овчари и моћни хџаје (ти трговци који су десетинама хиљада курбановнова терали у Цариград и Малу Азију) нашли су изврсна пасишта; уз ове последње дошли су у симбиози, иако структурално сасвим различити, чобани и оружани чувари; пљачкаши су нашли неприступачну и тешко проходну бусију; печалбари и разне избеглице, које се склониле испред крвне освете, нашли су ту скровито место за своје породице; а ловци опет сваковрсног лова, земљорадници нешто зиратног земљишта, ваљавичари и воденичари добар пад Радике; итд. И уместо да се асимилирају и образују било као Мавровци хајдучку психичку групу, било као Галичанци овчарску психичку групу, Горњореканци су, живећи у врло интересантној географској изолованости и симбиози која се постављала самом различношћу групних елемената, сачували своје првобитне различите психичке структуре.

За одржање овако различитих духовних структура је од пресудног утицаја била географска средина. Сва насеља се налазе у природно изолованим клисурама из којих се географски и састоји област Горње Реке. Тако су, на пример, могли све доскора живети у једној клисури пљачкашки сојеви Штировице, Реча и Стрезимира, у суседној клисури ђаларски сојеви Бродца, а у трећој, опет суседној, сојеви богатих хџаја, најмљених чобана и оружаних стражара Кракорнице, Богдева и Нићопура. Ова географска изолованост им је осигуравала преко потребну независност.

³ В. на пр. *Основе етнологије*, Београд. 1932, стр. 175—191.

⁴ E. Kretschmer, *Körperbau und Charakter*, Berlin, 1929.

3 — На међусобно допуњавање их је присиљавала сама њихова структурална психолошка различност, сама њихова карактеролошка разноликост која је огромна и у истом соју, а још већа у читавом селу и целој групи.

Диференцијалним испитивањем психичких способности Горњореканаца нашли смо да се оне како по степенима свога развитка тако и по својој пропорцији разликују скоро у сваком горњореканском соју а психолошки профили разних сојева су толико различити да остају скоро хетерогени једни поред других кад их међусобно упоређујемо.

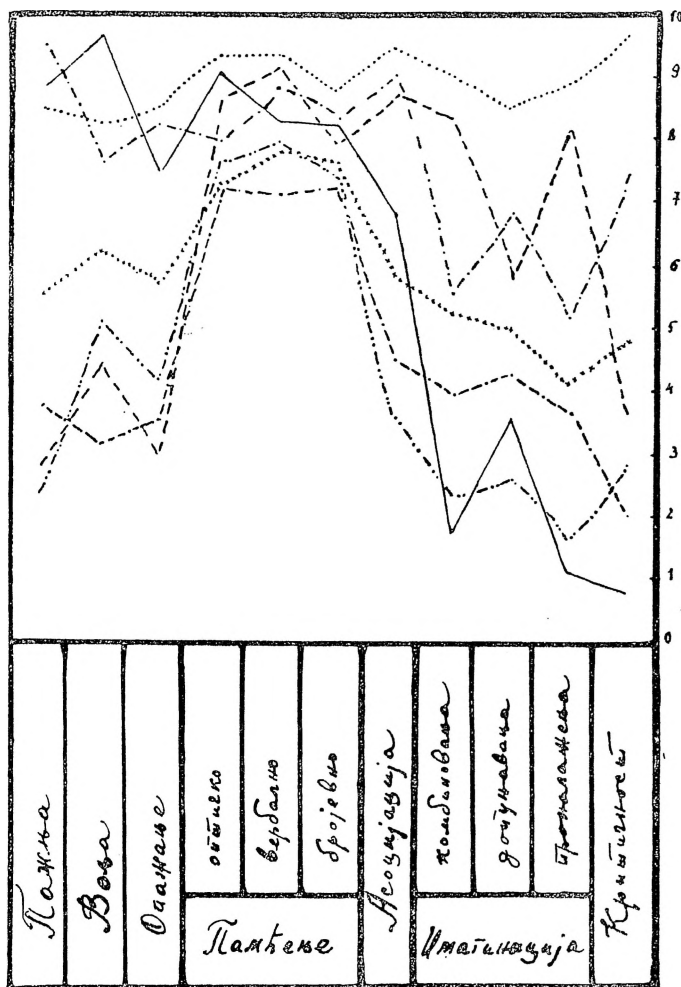
Као што се то види из приложеног психограма (сл. 1) неколико психолошких профила сојева из Богдева, Кракорнице, Нистрова, Рибнице и Тануше, врло је тешко назрети ма чега заједничкога код разноликих кривих линија психолошких профила. Саме варијације нису типичне.

Мнемичке црте једино привлаче на себе нарочиту пажњу. Њине варијације су релативно најмање и налазе се на знатној висини. Коефицијенти *ошћичког*, *вербалног* и *бројевног* памћења варирају између: 7,05 и 9,26 према десет.

Ово се већ може сматрати релативно карактеристичним за целину горњореканске психичке групе, јер се она тиме диференцира од свију околних група. Док мавровска и пиш-копејска психичка група имају осредње памћење, мијачка нешто испод осредњег а доњореканска и горанска торбешка сасвим слабо, дотле горњореканска психичка група, и поред варијације, располаже високим памћењем.

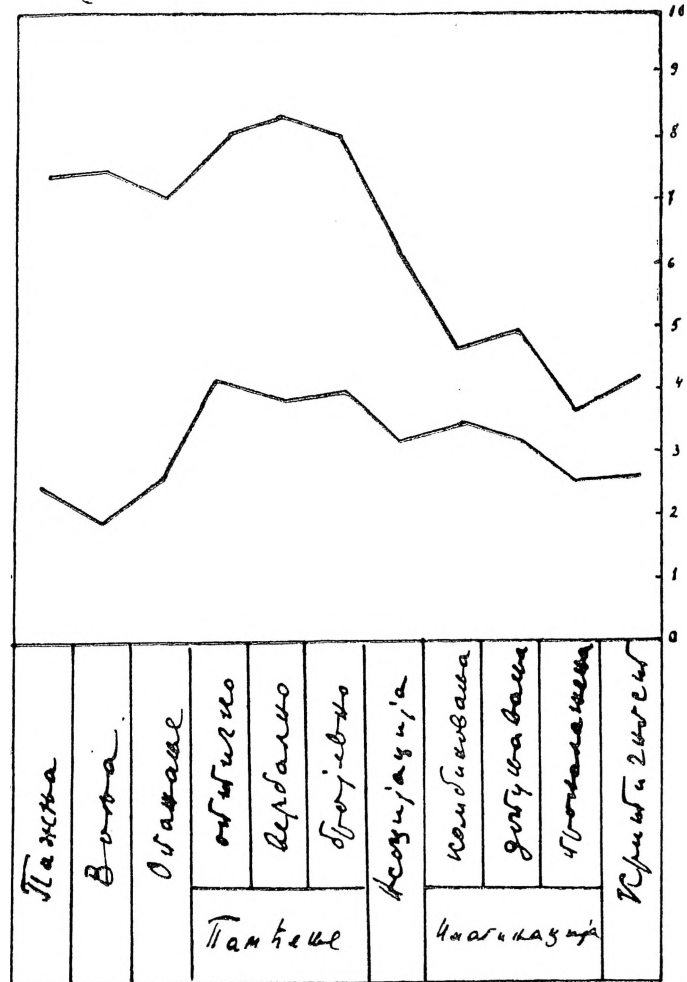
Јасан диференцијално-психолошки ефекат добро развијених мнемичких способности је код Горњореканаца њихово необично лако учење језика. Пре свега сви мушкарци су двојезичари, говорећи подједнако арбански и српски; а затим, бавећи се сада поглавито печалбарством у иностранству, скоро сви одраслији Горњореканци знају најмање три језика. Неки од њих знају по пет до седам језика, и то обично српски (мавровски говор), арбански, грчки, румунски, француски и енглески (америчког изговора).

Овим се они потпуно диференцирају од доњореканских Торбеша, који, будући мнемичким способностима далеко испод осредњег и варирајући између 3,14 и 4,17 према десет, не могу научити никаквога језика осим

Сл. 1.

свога матерњег српског говора. Зато је реткост наћи Торбеша који би знао који страни језик. Па ако узмемо још у обзир велику подложност сугестији односно неразвијеност вољно-реактивних способности код Торбеша, онда постаје етнопсихолошки јасно зашто су они миметички примили муслиманску веру а језик сачували, док су Горњореканци миметички примили арбански језик а сачували хришћанску веру и српске народне обичаје.

Сл. 2.

Јер свима писцима и научницима, који су се бавили овом облашћу, изгледало је чудно и загонетно што су тако блиске две групе, горњореканска и торбешка, тако различито реагирале на пресију Арбанаса који су почели пре 200 година да се досељавају у ову област. Сви су се они питали: зашто су једни примили муслиманску веру а сачували српски језик а други примили арбански језик а сачували православље и народне обичаје? Традиција народна пружа на ово питање одговор који не објашњава ништа. Торбеша одговарају да су муслиманску веру примили само да би сачували народни језик и умотворине, а Горњореканци одговарају да су језик арбански примили зато да би веру и обичаје сачували. И тако је загонетка остајала загонетком.

Ако се, међутим, прецизније питамо: зашто су једни примили баш веру а други баш језик, зашто нису обе групе примиле или само језик или само веру, или зашто нису при-

миле обе и језик и веру, — онда ће на светлости горе констатованих диференцијалних етнопсихолошких чињеница бити јасно да се свака група прилагодила новим околностима онако како је била предиспонирана својим психичким способностима, својом етнопсихолошком структуром. Врло рђавих мнемичких диспозиција, доњорекански Торбеша нису научили арбански зато што нису могли, а примили су муслиманску веру зато што су нарочито слабих вољних диспозиција и необично подложни сугестији; дакле, по закону најмањег напора. Горњореканци су се прилагодили арбанској постепеној најезди својим нарочито развијеним мнемичким способностима, примив језик и све што је са тим у вези; дакле, опет по закону најмањег напора. Ово постаје јасно ако интегрирамо и упоредимо с једне стране горњорекански етнопсихолошки профил, који иако се састоји из диспаратних сојевних профила у овоме смислу остаје врло карактеристичан,

и с друге стране торбешки профил. Слика 2, на којој је горњи профил горњореканске групе а доњи торбешке, речита је основа нашег објашњења.⁵

Тако нам, упоређен са торбешким психолошким профилем, чинилац развијености мнемичких функција у иначе диспаратним етнопсихолошким профилима горњореканских сојева даје драгоцену објашњење примања арбанског језика и таквог делимичног, врло оригиналног, искључиво језичког миметичког асимилирања целе горњореканске групе препотентним арбанским (најкасније досељеним) сојевима.

4 — За појаву врло карактеристичне Горњореканске психолошке одлике: групне панике, о којој ће мало ниже бити говора, нужно је било да поред етнопсихолошке неасимилираности и диспаратности, буде као битни фактор дато економско пропадање читаве етничке групе.

Претежно сточарска, горњореканска група се није могла као таква одржати јер се није могла одупрети с једне стране пљачкашким упадима из албанских области а с друге стране моћној конкуренцији галичких и крушевских сточара. Најзад питање зимовника (које је постало нерешиво за њу после балканског рата), дуге зиме и несташица хране за стоку, све је то дотукло сточарство, ту економску основу ове групе. Читава села пала су у најљућу беду.

Узалуд су Горњореканци покушавали да на ново искрченом земљишту засаде пшеницу и извесно поврће. Добијали су само слабу раж и на извесним местима (као у Тануши) кромпир. Морали су, дакле, скоро све своје намирнице куповати на гостиварском тржишту. Пропадањем сточарства све су мање за то средстава имали.

Раширио се „сергицилук“ (ситна трговина која се на коњима носила из села у село кроз читаву Турску царевину), али је после балканског рата, успостављањем јавне безбедности створена могућност локалних, сеоских трговачких радњи, те је и овај извор животних средстава за Горњореканце пресахнуо.

Најзад су скоро сви упућени мање или више на печалбарство, које је имало све мање и мање економских услова. Они који су још од раније, пре стотину година, бавили се у своме соју печалбарством, имали су стеченог капитала, створене традиције и знања, те су се могли донекле одржати. Али су они у незнатној мањини. Велика већина је била потпун новајлија у печалбарском послу и животу, и њиме упропастила последње остатке своје животне енергије. Велика већина се није могла да снађе у новим печалбарским приликама, подлегала им, падала у праву беду, и враћала се кући обично са туберкулозом и гдешто сифилисом. Зато ове две болести немилосрдно косе горњореканско становништво.

Свој неуспех у печалбарству Горњореканци објашњавају тиме што, уместо да се у туђини међусобно подржавају као Галичанци што чине (за које кажу да „се држат како Јевреји“), они су и тамо једни према другима горди и неприступачни, уопште подвојени. Несумњиво да ова њихова етнопсихолошка црта има свога удела у печалбарском неуспеху Горњореканаца поред других од њих независних економских фактора који су водили све оштријој кризи градове у којима су Горњореканци могли печалбарити током последњих деценија.

Економски су Горњореканци данас толико пали да им је животни „стандард“ пао на минимум, којим многи располажу још једино захваљујући државној помоћи у пшеници која им се дели.

Поред овог садањег економског, главног узрока, — нарочита горњореканска етнопсихолошка одлика, групна паника (о којој ће у следећем одељку бити речи), има свој историски, генетички узрок у двестогодишњим безоб-

⁵ Ово питање смо детаљније обрадили у студији *Зашто су доњорекански Торбеши миметички променили веру а Горњореканци језик?* — у *Училишном покрету*, 1933, св. 5—6.

зирним арбанашким зулумима којима је моћна арбанашка миграција са Запада на Исток (од краја XVII-ог века па све до балканског рата) хтела да поарбанашавањем Горње Реке створи себи једну од главних полазних тачака.

Ма да су данас несугласице и прогањање међу Горњореканцима највећа реткост и ма да се у својој економској различитости и крајњој оронулости симбиотички слажу, осећа се још увек заостали моћни етнички притисак најскорије досељених арбанашких сојева Тануше, Грекеја, Њивишта, Бибеја. Као перманентни фермент етничке подвојености и етнопсихолошке дубоке резервисаности, као и дубоке етнопсихолошке депресије, остали су арбанашки и поарбанашени сојеви ових села и делимиче још неколико других, сојеви који су све до балканског рата зулумом тежили да изврше етничку асимилацију ових области т. ј. да је потпуно поарбанаше. Генетички је необично важно то што је Горња Река, а нарочито крај горе поменутих села, био вратница ширења Арбанаса у српске земље, у долине Вардара и Јужне Мораве. Још, рано преминули, одлични Цвијићев ученик Риста Николић је приметио, приликом својих проматрања за време балканског рата: „Једна од главних капија њихова ширења из области Црнога Дрима према Истоку јесте дубока преседлина између Шаре и Кораба, као и јужно од Кораба долина Радике. Превоји на билу Корабову, који су обично између два супротна цирка, служе као једина места за блиске локалне везе између источних и западних страна Корабових“.⁶ Горња Река је била пут велике етапне арбанашке миграције која се протезала кроз два века и значила безобзиран зулум свуда куда је пролазила а највише у овој области која је била једна од њених полазних тачака. Ова миграција је имала тако рећи своје тврђаве у сада расељеним и разрушеним арбанашким пљачкашким селима: Штировици, Д'бову и Трници. Сојеви ових чисто арбанашких села уз припомоћ арбанашких и поарбанашених сојева Тануше и Бибеја вршили су својим повременим зулумима, а нарочито последњих деценија пред балкански рат, толико моћан етнички притисак да, карактеролошки несавитљиви, остали горњорекански сојеви, који се нису отселили, изнуравани су све више и више тако да су најзад и због овога пали у дубоку депресију. Утицај ове арбанашке миграције на Горњу Реку, Р. Николић је врло лепо антропогеографски описао, грешећи само у толико у колико је случај арбанашких или потпуно поарбанашених села Штировице и Тануше (у којима је он управо зато што су она таква била и морао провести као официр за време балканског рата извесно време) уопштио и протегнуо на сву Горњу Реку. У делу II ове студије видећемо да није тачна његова претпоставка да оно што је констатовао и описао у тада још постојећој арбанашкој и поарбанашеној Штировици „свакако ће бити и у другим селима Горње Реке“. Али је Николић тако оштро запазио и тако рељефно претставио снажни арбанашки етнички притисак на становништво Горње Реке да нам је својим запажањима пружио опис једног од најважнијих узрока у прошлости данашње изванредне етничке депресије ове групе. Ради продирања са још једне стране у генезу данашњих доминантних особина горњореканске етнопсихолошке групе, навешћемо цео онај део Николићеве студије у којем се говори о ширењу Арбанаса у Горњој Реци и њиховом етничком притиску на Горњореканце. „Област *Горња Река*, вели Николић,⁷ свакако спада у ред оних области на И. од Шаре и Кораба, које су понајпре почеле да губе српско обележје. Српски елеменат почео је да слаби са опадањем православља и са исељавањем, које је било с тим у вези. Што се и до сада прилично очувао има се захвалити окретности и жилавости Рекалија. Страховите су биле прилике, у којима су ови до последњих дана живели; морали су се на све начине довијати ради свога одржања. — Мухамедизирање Горње Реке, чим је почело, ишло је брже на З.,

⁶ Р. Т. Николић, *Ширење Арнауша у српске земље*, у *Гласнику Српског Географског друштва*, 1914, св. 3 и 4, ст. 111.

⁷ *Ibid.* p. 113 - 117.

а спорије према И. Познат је факт, да је оно скоријег датума и да су сва села Горње Реке била православна; цамије су релативно скорије и нове, а цркве су давнашње. — Прва појава турчења у Горњој Реци доводи се у везу са појавом јаничара из ове области, што је могло бити крајем XVII-ог а нарочито у XVIII-ом веку (прва половина). Становници су прелазили у мухамеданску веру махом због зулума, да се заштите. Има села, где је био један брат хришћанин, а други мухамеданац, како би га овај штитио, као што је случај у селу Бродцу и другде. — О томе мухамеданизирању Горње Реке, поменућу неколико примера. — Преци данашњих становника села Штировице сви су били хришћани („свите раја били, рисјани били“). О томе има доказа различите врсте. Многи су се доселили као „Латини“, па су овде примили мухамеданску веру, а остали су били од давнине хришћани. До пре 90 година познато је у овом селу, да су деца била обрезава, а жене и очеви су били хришћани и сарањивали се у хришћанском гробљу у селу Речи. („Ја ги стасав, вели један, жени и мужи рисјани, а деца Турци“). ...Даље се зна, да је црква у Штировици скоро разрушена („сега го расипале црква“) и да је уопште прелаз у мухамеданску веру од релативно скоријег времена. Позната су и имена оних, који су највише допринели мухамеданизирању хришћана у Штировици (неки Шабан-ага). И данас има појединих назива у селу, који су остали из доба хришћанства. Тако постоје стара презимена српска: *Дојовци*, а познато је да су раније у селу биле породице *Стијановци*, *Крстићовци*. Даље се зна, да су се три брата, који су заселили Штировицу, звали: *Божин*, *Ђоса-Илија* и *Бело*. Данас се по њима зову и сеоске планине, које су они захватили. Даље у селу постоје називи чесме *крој Алекси* — чешма Алексина (у Ибрахимовој Мали), *Крстића камен* и др. — У селу *Танушању* има мухамеданских породица, чији су преци као хришћани давали манастиру бигорском поклоне и имена им се знају. Таквих доказа о ранијем хришћанству данашњих Мухамеданаца има и за многа друга села Г. Реке. — Исти је овај случај мухамеданизирања задесио и становнике многих других села Горње Реке, где јаче, где слабије. Насеља ове области на З., под Корабом, брже су и у јакој мери мухамеданизирана, но она источнија. У Танушању, Речи, Жужњу, Нистрову, Ничпуру већи је део становника прешао у мухамеданску веру, а већ у Бродцу је неколико кућа „Турака“, који су пре 90—100 година били хришћани. — Тај процес слабљења православља и с тим у вези српског обележја у многome је *помогла* миграција из блиских западних крајева у сливу Црнога Дрима. Та је миграција свакако давнашња, а врло је јака у Горњој Реци, као што ћемо видети. Изгледа први су почели да примaju мухамеданску веру преставници те миграције, а њени познији досељеници као да су и долазили као мухамеданци. Они су *помогли* опадање православља и српског обележја, а *допринели* арнаућењу ове области. — Та *миграција из слива Црнога Дрима*, из тако зване Дебарске Малесије, веома је карактеристична за Г. Реку, данас она даје главно етничко обележје ове области. То су досељеници арнаутскога говора, с њом је у вези арнаућење овога краја, даље према И. арнаућења је било само местимице у мањем обиму. Ова је област планинска, забачена, долином Радике и преко Корабових превоја са јаким је наслонem на западне арбанашке крајеве, откуда су стално долазили и пролазили досељеници даље на И.; због тога је ова миграција очувала своју, арбанашку, националну боју, иако је променила веру. То је пак било олакшано у толико пре, што је српски елеменат стицајем анархије измицао према И. — Али треба имати на уму, да је ова миграција постала пресудном за етничко обележје ове области у најпозније турско доба, када је почело ширење мухамеданства. Пре тога православље и српски елеменат одређивали су етнички карактер овога краја. Стање је етничко јамачно било исто као сада у мавровској котлини, која спада у обим Горње Реке и етнички чини целину у сваком погледу са српским насељима Горње Реке, само је у овој говор арнаутски, а у мавровској котлини српски; има мухамеданаца, али су ништавни према

српском елементу, и они говоре српски. Да је то тако било види се по миграцији, које је било и из чисто српских крајева. У Горњој Реци има досељеника из Горе (Бродец), од Куманова, од Билаче у врањском крају (у Речи), а свакако ће их бити и из других српских крајева. Ти су се досељеници и до данас одржали у православној вери, само су примили говор арнаутски и њиме се у кући и ван ове служе (не знају српски, изузев по коју реч). — Ове западне миграције има у северозападном делу Горње Реке: у Штировици, Речи, Стрезимиру и блиским селима. — У селу *Штировици* има на 45 кућа пореклом из *Шелити*, с леве стране Црнога Дрима, где су им преци били хришћани, а овамо дошли пошто су се потурчили. И данас знају у Шелити за свој фис, који се зове *Колец*. Блиско село *Реч* заселили су досељеници из Речи с леве стране Црнога Дрима према ушћу Велешице у Црни Дрим; по томе је и данашње име села Реч. Отуда је на 17 кућа. На 8 кућа је (Пурелејци) пореклом из места „Пуреј“ у Лурији. Од тих Пурелејаца у блиском селу *Стрезимиру* има 5 кућа. У овоме селу породица *Нуравак* (4 к.) су потурице, дед им се звао Новак, а његов син потурица Нуро. *Димитријевићи* (2 к.) у истоме селу добегли су из Нистрова од зулума. — Тих досељеника са 3. (из слива Црнога Дрима) свакако ће бити и у другим селима Горње Реке. — На тај је начин у последње доба преовладала у у Горњој Реци ова западна миграција. С њом су у вези и извесне етничке одлике овога краја. Место српскога говора, којим се Рекалије служили раније и с којим је у вези сва данашња номенклатура Горње Реке, почео је да се шири говор арнаутски. И данас је у Горњој Реци говор арнаутски и у кући и ван ове — српски се мало зна или ни мало, што је случај нарочито код женског света. Само мушки знају српски, неки сасвим мало, разговарају српски само са нама, а међу собом одмах окрену арнаутски. У том погледу изузимала су се у Горњој Реци само села мавровске котлинице, где се очувао говор српски и код женског света... Али српско обележје у Горњој Реци није почело слабити само услед појаве мухамеданства и јачег мигрирања са 3., већ и услед исељавања, које је настало нарочито са ширењем мухамеданске вере. — Јамачно се један део српскога живља поарнаутио и за време православља, када је настала анархија, која је постојала као редовна појава у овој области. Да је пак велики део примио мухамеданску веру и потом се поарнаутио, довољно је наговештено. — За онај део српскога народа, који није мењао веру и национално обележје настали су били тешки дани. Услед нечувених зулума (један је мухамеданац пекао једног из Нићпура, док му очи нису прсле), нарочито приликом ширења мухамеданства становништво се *исељавало*. Тог је исељавања јамачно било и раније, чим је настало јаче мигрирање са 3. На тај начин са 3. испред арнаутске миграције, која је као накнадна, настаје једна српска миграција према И., махом услед крви и зулума. Ти се исељеници према И. могу да прате у насељима источно од линије арнаутског надирања. Многи су напуштали огњишта нарочито у доба када су поједина села почела да примају мухамеданску веру. Тако на пр. таквих досељеника има из крајњих западних села Горње Реке која су се прва почела да турче, у блиска источна села, која су остала хришћанска. Породица нашег данашњег свештеника у Брдецу (Г. Река) пореклом је из блискога села Штировице; његови су стари добегли у Бродец, када се Штировица почела да турчи. Данас у Штировици нема ни једне хришћанске куће. Осим тога ових досељеника има у насељима (селима и варошима) блиских области источно од Шаре и Кораба, а и далеко, у местима, где су се становници овога краја бавили ради печалбе (по Србији, Бугарској, Румунији и другде). Последњих деценија пре ослобођења ових крајева 1912/13 год.) настале су врло мучне прилике за хришћански елемент у Г. Реци. Као да је био нарочито припреман рад на уништавању српских насеља у овој области. Томе су највише допринели становници Штировице и Трнице; у Штировици су почели да формирају нарочити центар за арбанашку националну ствар. Арнаути тих села, управо арнаути били су најгори по српски

елеменат у Горњој Речи. Од њихових зулума и недела Срби су из многих села великим делом избегли још пре неколико деценија и жалосно је било посматрати (марта 1913) њихове куће (на пр. у Речи, Стрезимиру): напуштене, зидови се почели да руше, кровови прокисли, ограде начете — нигде живе душе. Села, која би могла имати на стотину кућа, спала на 20—30 кућа. Стрезимир је пре 20 година имао 65 кућа, а априла 1913 г. у њему је било 18 кућа. Село Бродец би имало на 200 кућа, да се нису становници исељавали, а сада је 80 српских и 6 мухамеданских. — Драгоцен је ово опис села Штировице, Речи и Стрезимира, којих више нема, али нетачно је нехотично и нејасно Ристићево уопштавање прилика које је у њима нашао и њихово протезање на села Горње Реке која није испитивао. Управо зато што су такве нарочите композиције била, она су, због свога арбанашког зулумћарства, и била за време балканског рата и аустриске окупације делом у борби уништена а делом расељена.

5 — Економска потпуна оронулоост, доскорашњи снажни етнички притисак арбанашки и недостатак праве, дубље групне психолошке асимилације и синергије имају, као психоаналитичку последицу, једну врло занимљиву и парадоксалну чисто групну психичку одлику коју ћемо назвати *групном паником*.

Ма да је не само сваки сој већ и сваки домаћин, све док је сâм са собом и мисли или говори о себи, уверен, и поред све економске беде, у најоптимистичкије перспективе своје будућности, међутим, чим се више Горњореканаца нађу на заједничком послу, на њиви, у шуми итд., постају најцрњи песимисти, обузме их паника и невероватно се растуже. Сваки Горњореканац у својој подвојености, великашкој резервисаности и поноситости уверен је да ће назидати „кула девет ката“ и остварити живот правога правцаога господара,⁸ али кад се нађе у друштву, он потсвесно осети сву страшну слабост своје усамљености, уплаши се од себе самога, од своје неизгладиве различитости и изолованости т.ј. од те чињенице што није он део никакве моћне, компактне масе, те га обузме паника и он „кука“ и дубоко се растужи, т.ј. „кука“ цело друштво и нариче без икаква стварна повода.

Дубок и чудан утисак оставља на странца та кукњава, најболнија запевка, кад му први пут допре до ушију из хлада каквог дрвета под којим се испунили жетеоци или чобани или праље или „дрвари“ или ма каква случајна гомилица жена и људи. И кад ко запита зашто и за ким кукају, добија увек исти одговор: да не кукају ни за што и ни за ким, већ да је то њихов обичај да кад су у друштву прекидају с времена на време посао или разговор те „мало кукају“. Тад веле: „*Ајде да се збираме да кукаме на овај свеш*“, или на арбанском: „*Хајд ени гра шѣ ваишони мѣкѣш дуња*“. И кукају они нарочитим кратким лирским тужбалицама које најчешће својом садржином немају никакве везе са датим околностима а гдешто немају уопште никаква смисла. Тако, ево једног примера који сам чуо и забележио крајем јула на једној нистровској жетви:

Пројде лето, ђф, леле.
Дојде зима, ђф, леле.
Дрва немаме, ђф, леле.

Леба немаме, ђф, леле.
Как ћа живиме, ђф, леле.
Сами, сироти, ђф, леле.

Најчешће се то „кука“ на арбанском, нарочито кад има и жена, које ретко знају српски. На арбанском горње „кукајне“ гласи, како смо то уз припомоћ нистровског свештеника, г. Николе Јовановића, прибележили:

На шкај вера, ђф, леле.
Ерс димни, ђф, леле.
Скеми дру, ђф, леле.

Скеми бук, ђф, леле
Сиди роим, ђф, леле.
На тѣ гратет, ђф, леле.

⁸ О овоме мало ниже, Део III, одељак 28.

Ево још једног примера тога горњореканског „кукајна“, који смо чули од једне групе људи и жена, који су у шуми изнад Бродца брали дрва, а забележили од Христифора Поповића, домаћина овог села:

Ку трен глај кумбана? Јџ-џ-џ!
 Др ливадет јоана. Јџ-џ-џ!
 Русе и даде со. Јџ-џ-џ!
 Чу боне с му дуке. Јџ-џ-џ!
 Чарапет ме тела. Јџ-џ-џ!
 Ми ка бот сјеза. Јџ-џ-џ!

А Русе и даде со. Јџ-џ-џ!
 Ми ка бот сјеза. Јџ-џ-џ!
 Чарапет ме вија. Јџ-џ-џ!
 Ми ка бот селвија. Јџ-џ-џ!
 А Русе и даде со. Јџ-џ-џ!
 Ми ка бот сјеза. Јџ-џ-џ!

Исто, веле, да се гдешто „кука“ и на српском овим речима:

Каде бије кумбана? Јџ-џ-џ!
 Во нашите ливађе. Јџ-џ-џ!
 Мили Русе, оф, Русе, Јџ-џ-џ!
 Каде си, оф, Русе? Јџ-џ-џ!
 Чорапи со срма тел. Јџ-џ-џ!

Црноока и плела Јџ-џ-џ!
 На Русе, оф, мили Русе. Јџ-џ-џ!
 Црноока и плела, Јџ-џ-џ!
 Чорапи со црти, Јџ-џ-џ!
 Топола и, оф, плела. Јџ-џ-џ!

И много се дуже и изразитије пева ово Јџ-џ-џ! него ли речи кукања, као да су речи сасвим споредне а кукање једино важно. У осталом саме речи

Сл. 3. — Једна група из Жужња при „кукају“.

тако се алкаво ређају да најчешће никаквог смисла немају, а тако нејасно изговарају да их је врло тешко разазнати. Ово кукање је нарочито раширено и често у средишњем делу области. Најчешће је довољно да се нађу у шуми, у пољу, на ливади, на њиви, на реци само две жене па да закукају. Но обично их је до десет. Кукају заједно хришћанке са муслиманкама и муслимани са хришћанима, не правећи ту никакве верске разлике. Чим се искупе, осећају то као заједничку потребу и смаграју као дужност. И на арбанском зову они то: „кукајне“.

Као групно кукање, израз је оно панике горњореканске групе због њене диспаратности, некомпактности, израз (у слици речено) војске у расулу чији се поједини делићи искупе и постају свесни тога (због своје диспаратности) фаталнога и неотклоњивог расула ту су у још већој паници и кукају како било и шта било: да је вода брза, да топола плете чарапе, да сунца нема, да трава расте итд. Ова групна паника, као одлика горњореканске психичке групе, само је пандан с једне стране недостатка у њој синергије а с друге стране дубоког економског поклизнућа.

Овим стиче своје специјално етнопсихолошко проверење Фројдова психоаналитичка теорија о масама и нарочито његово мишљење да чим једна, ма како окупљена гомила индивидуа није либидно, интимно, везана некаквим реалним или идеалним предметом, пада у панику.

Фројд је проучавао масе и овом теоријом масе одредио, али, као што видимо, важи то не само за масе већ и за природно створене етничке или тачније речено (овде специјално) географске групе. У осталом колективна психологија не може имати конкретних разлога за прављење каквог апсолутног двојења с једне стране психичких маса (гомила) а с друге психичких појава код етничких група. Сам Фројд вели: „У своје држању према родитељима, браћи, сестрама, љубљеној личности, пријатељу или лекару, индивидуа је под утицајем само једне личности или само ограниченог броја личности од којих је свака постала за њу од примарне вредности. Међутим, кад се говори о друштвеној или колективној психологији, апстрахују се ови односи и узима у обзир само симултани утицај којег врши на индивидуу велики број лица која, у погледу на многе чињенице, могу јој бити страна, али са којима је ипак вежу извесне нити. Те тако колективна психологија сматра индивидуу као члана племена, народа, касте, друштвене класе, институције или као елеменат људске масе која, у датом часу и смерајући дати циљ, организовала се у масу, у колективитет“.⁹ Битне психолошке разлике, дакле, нема између етничких и уопште друштвених групација и привременог колективума масе.

Специјално горњореканска група има једну конституциону одлику заједничку са масом: различитост, хетерогеност конститутивних елемената. Густав Ле Бон сасвим тачно карактерише масу следећим речима: „Психолошка маса је провизорно једно биће, састављено од хетерогених елемената, за тренутак спојених, сасвим као ћелије каквог живог бића које својим скупом образују ново једно биће које се одликује карактеристикама посве различитим од оних које обележавају ову или ону од датих ћелија“.¹⁰ Конститутивни елементи горњореканске психичке групе су хетерогени као и у каквој маси, што је врло важно за објашњење појаве етнопсихолошке групне панике код Горњореканаца.

Разлика између ма које масе и горњореканске групе је то што се прва окупља око моћног каквог живог вође или утицајног заједничког интереса т.ј. „идеала“, те је прожета дубоком синергијом, а друга нема никаквог ни актуалног ни „идеалног“ вође, те је лишена сваке дубље групне психичке синергије. Међутим, свака маса, кад је организована, као што је војска или црква, и кад опет није организована и трајна, као што је улична гомила, чим изгуби свога вођу (предмет свих својих либидних заноса и извор синергије) или посумња у његове способности, подлеже паничноме страху и расулу. Панична кукњава код горњореканске психичке групе која нема никаквог ни реалног ни „идеалног“ вође, ни општих духовних способности које би је као целину управиле у једном извесном смислу, те јој је немогућ љубавни занос према целини симболизираној каквом личношћу, каквим општим интересом или каквим „идеалом“, постаје сад јасна на светлости Фројдове психоаналитичке теорије о друштвеној групацији. Ради потпуне јасности наведимо

⁹ *Massenpsychologie und Ich-Analyse*, in *Gesammelte Schriften*, Bd VI S. 262.

¹⁰ *Psychologie des foules*, 2e éd. 1921 p. 14.

психоаналитичку теорију о паници гомиле онако како је Фројд први формулише, и курзивом истакнимо она места која садрже елементе за објашњење и етнопсихолошке панике, на коју Фројд није мислио. „Уочимо добро, вели Фројд, да у ове две вештачке масе (Војсци и Цркви) свака индивидуа је везана либидним нитима са вођом (Христом, главним командантом) с једне стране, а с друге стране са осталим индивидуама које сачињавају масу... На основу већ овога сматрамо да можемо преbacити другим писцима што нису водили довољно рачуна о *важностима вође у психологији маса*... Верујемо да смо нашли добар пут за објашњење основне појаве психологије маса, наиме отсуство слободе којим се карактеришу индивидуе које учествују у маси. Пошто, заиста, чврсте афективне нити везују индивидуу за два различита центра, неће нам бити тешко објаснити самом том околносту модификацију и ограничење њене личности, онога што је било запажено од свију писаца. — Да би смо се уверили још једанпут да се бит једне масе састоји у либидним везама које ју с краја на крај прожимају, као најгушћа мрежа, треба нам само анализирати *појаву панике*, такву каква се она нарочито опажа у војним масама. *Паника се ствара кад маса почиње да се распада*. Паника се одликује пре свега тим што се наредбе вође више не слушају и *што се сваки брине само за себе*, не помишљајући у опште више на друге. *Реципрочне везе су прекинуте, и огроман страх, чије разлоге нико не би знао назначити, завлада свима*. Могло би нам се наравно преbacити да изврхемо ред појава и да, напрстив, страх, узимајући претеране пропорције, кида везе и угушује све друге обзире. Г. Макдукал види у паници (истина не војничкој) чак типични пример онога што он зове „primary induction“, афективним претеривањем које је последица заразе.¹¹ Ово рационално објашњење није ни у коме случају задовољавајуће, јер се управо ради о томе да се објасни зашто је страх узео тако гигантске размере. *Немогуће је сматрати да је оване узрок безмерности опасности*, јер иста та војска, која је сад жртва панике, била је лице у лице, не гунђајући, са исто тако великим ако не и још већим опасностима, и оно што карактерише панику јесте баш то да је она ван сваке пропорције са опасношћу која прети и да често потне да бесни поводом безначајних узрока. Кад индивидуа, *обузета паничним страхом, почне да мисли само о себи самој, показује тим самим да су већ прекинуте афективне везе* које су до тада смањивале опасност у њеним очима. Добија тад утисак да се налази сама самцата лице у лице са целом опасношћу, и то чини да она прецени тежину опасности. *Можемо, дакле, рећи да панични страх претходставља попуштање и распуштање либидне структуре масе и јавља се као реакција пратилац овога попуштања*...“¹² — Случај горњореканске психичке групе нас уверава да ово што је Фројд утврдио за припремање и организовање гомиле важи и за етничке групе. Јер довољно је било код горњореканске групе да због велике етнопсихолошке диспаратности буде сваки реални или „идејни“ вођа немогућ а синергија међу индивидуама неостварљива, па да се и без икакве непосредне опасности, као код војске, јавља паника тако рећи хронично при скуповима. Свако је окренут себи, „мисли само о себи“ те је јасно да су „прекинуте афективне везе“ које друштвеној групи дају њену целину. Горњореканска група је етнопсихолошки у перманентном расулу, са својом економском и животном пропашћу у потвести, и зато при својим делимичним окупљањима је у паници.

Тако јасно је сад како и зашто две основне психолошке карактеристике горњореканске групе, великашка резервисаност и групна паника, међусобно се условљавају и допуњавају, уместо да се искључују, како то изгледа на први поглед да би требало да буде. Јасно је и то како и зашто су ове две одлике настале у горњореканској психичкој групи.

¹¹ О овоме видети Макдугалово дело The Group Mind, p. 24.

¹² Massenpsychologie und Ich — Analyse, in Gesammelte Schriften, Bd VI, SS. 292–293.

II

ЭТНОПСИХОЛОШКИ ЕЛЕМЕНТИ ГРУПЕ

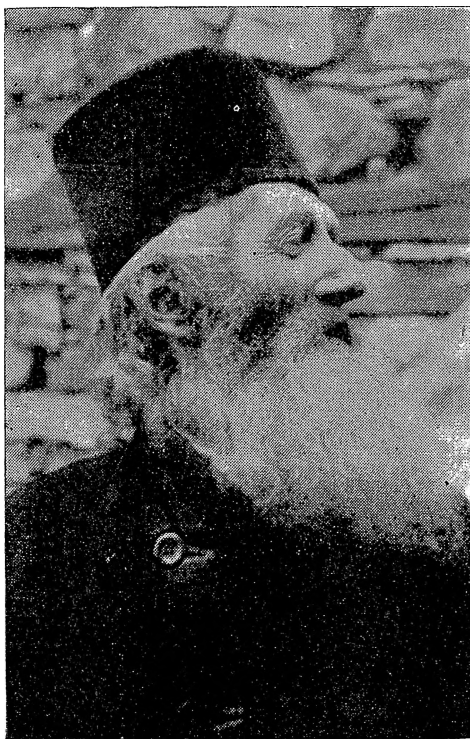
6 — Прилазећи детаљном разлагању елемената горњореканске психичке групе, истакнимо одмах ту занимљиву и важну чињеницу што у Горњој Реци нема правих доминантних сојева.

Зашто? — Нема их, како нам се чини, зато што се сви горњорекански сојеви држе подједнако поносито резервисани. И не само да се сојеви тако држе већ и личности, а то опет зато што су типски и карактеролошки потпуно хетерогени не само у овој групи или у једном насељу већ скоро у сваком соју (што се јасно види из приложених наших фотографија) и што су услед неасимилованости и економске потиштености у дубокој етнопсихолошкој депресији. Отуд нема ни доминираних ни доминантних сојева. Као групе села што су изоловане у разним клисурастим дубодолинама, тако у сваком селу остаје сваки сој одвојен, резервисан, независан, — ни доминантан, ни доминиран.

7 — Тако у *Врбену*, иначе врло моћан, сој *Воћковаца* (5 домова, славе Св. Николу) остаје стриктно у границама својих оделитих тежњи. Све богатство и све искуство које су раније црпили као окретни овчари по Шари, а сад као довитљиви печалбари у Цариграду, Француској, Аустрији и Америци не учини никад да зажеље узети село у своје руке и повести га. Као и сви други Горњореканци, они раде и теку само зато да би у селу имали права на што већи понос, зидајући што више и што лепше „куле“, облачећи се што господскије и гостећи што сјајније.

Исти је такав и сој *Стамболара* (13 домова, славе Св. Николу), дошли из Пореча првобитно терзијски а сад печалбарски сој. (Своје име су добили по томе што су први ишли у Стамбол на печалбу). Обдарен је са нешто више позитивности и објективности него други, што се огледа у знатној висини опажања у њиховом психолошком профилу (у знатној висини од 7,43 према десет).

Поносити се у своме течењу и развијању али остати затворен и резервисан јесте одлика и других врбенских сојева: *Бербаловаца* (2 дома, славе Св. Арханђела), првобитно сточари из Санџака а сад „слаткацији“; *Лулеџији* (7 домова, славе „зимска Богородица“) који су са својим огромним стадима дошли из Луле-бургаса; *Николовци* (2 дома, славе Св. Николу и Ђурђевдан) по предању старинци, овчари, сад занатлије; *Богеревци* (1 дом, славе Св. Николу), првобитно земљорадници, затим хлебари у Цариграду а сад опет земљорадници; *Арсеновци* (3 дома славе Св. Параскеву и Св. Николу), дошли као чобани и један као свештеник из Кичинице, тихи, марљиви, крепки, са нешто већом сугестијом (8,29 према десет); *Ковачевци* (2 дома, славе Св. Николу) дошли као ковачи у старо време, постали земљорадници а сад пекари у свету; *Вешовци* (6 домова, славе Св. Параскеву и Св. Николу), необично

Сл. 4. — Ђорђе Арсеновић—Арсеновски, свештеник (Врбен).

виолентни горштаци, знатно виших интелектуалних нарочито имагинативних способности од осталих, по предању дошли из северне Албаније али старином Срби; *Бубулеши* (1 дом, једини муслимани), турска породица која се овде населила на тај начин што је први њен предак „џирација“, који је кружио између Цариграда и Врбена преносећи писма и друге ствари од стране печалбара породицама у Врбену, преселио своју породицу из Мале Азије; *Коколацовци* (1 дом, слави Аранђеловдан) раније сточари сад печалбари, старинци; *Радићовци* (1 дом, славе Св. Николу) дошли су скоро из Нићопура; и *Куљевци* (2 дома, славе Св. Николу) дошли из Реча.

Сви су сојеви били већи, а село бројало пре тридесетак година око 250 домова. Пре свега непогодне економске прилике чине да се не само Врбен већ и сва друга горњореканска села расељавају у погодније области а затим у знатној мери и печалбарски начин живота доноси све већу дегенерацију која повлачи за собом изумирање старијих и слабијих сојева.

Судећи по записима које смо нашли на иконостасу врбенске цркве сви важнији сојеви из 1834 године, кад је црква живописана, одржали су се до данас.

Тако, снажни данашњи сој *Воћковци* још у то се време истицао поклањањем највећих икона на којима је своју побожност и дародавност бележио овим речима:

Прошеніе раба Божіа Димитріа Исѣрафїма овѣ'ма братїа Николовичи ѿ Бочкевскихъ.

Прошеніе раба Божіа Сназѣнъ Дамановичъ ѿ Бочкевскихъ¹³ родъ.

Из истог доба је и један запис који се односи на *Коколаковце*, данас сој у изумирању.

Прошеніе раба Божіа Димитріа Марковича ѿ Коколацовскихъ.¹⁴

Вероватно и следећи запис се односи на ког члана из истог соја само је живописац свакојако недовољно писмен, погрешно исписујући га. Али је можда то и који од изумрлих или давно отселених сојева.

Прошеніе раба Божіа Деспотъ Довичъ ѿ колаковскѣх'о родѣ.

Има сојева који су или одавно изумрли или се одавно отселили јер се њих нико не сећа. Тако *Гигиновци* којих се нико у Врбену не сећа а чији следећи запис налазимо на једној икони иконостаса:

Прошеніе раба Божіа Ёнѣw и сынъ ѣгw Павле ѿ гигиновскихъ'о родъ.

Има записа на којима се не назначује „род“, сој записаног лица већ се остаје на породичном презимену. Тако:

Прошеніе раба Божіа Димитріа Марковича.

А цркву је живописао и све ове записе исписао Јосиф Радиновић из Лазаропоља. Он се свуда у цркви потписује овако:

Жївописецъ смиренїи Іwснѣъ Радїговичъ ѿ мала река село Лазарополе.

Пада у очи да су се у Врбену 1834 године, када се црква градила, породична имена или презимена завршавала искључиво са *вић*. Тако се пишу породична презимена у читавој Горњој Реци и то скоро без изузетка.

¹³ У антропогеографском раду г. Томе Смиљанића: *Мијаци, Горња Река и Мавровско Поље*, у *Насељима* књ. XX. (1925), уопште се и не помињу *Воћковци*, чије се име налази више пута исписано на црквеним иконама у току последњих сто година, а који и данас претстављају најснажнији врбенски сој.

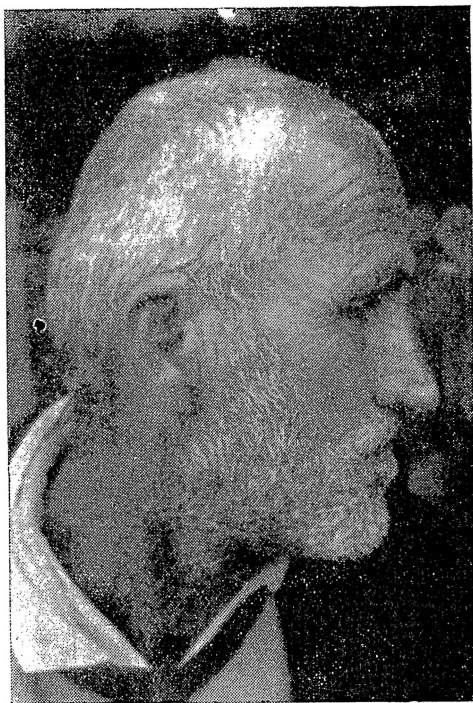
¹⁴ Неразумљиво је зашто г. Т. Смиљанић зове овај сој „Кок Љац“ у потпуно неразумљивој реченици: „*Колак* или *Дери Дол* има највише мухамеданаца: *Кок љац* 1. славе св. Аранђела“, и пошто је као *мухамеданце* навео све саме стварне и измишљене хришћанске сојеве, стварнима мењајући имена, правећи на пр. од *Лулеција* чудно име *Љуљеци*, г. Смиљанић завршава ову реченицу речима: „... неки су муслимани дошли из Мата, Булчице и Бибаја. Неки хришћани од Куманова“ (ор. cit. 112—113). Сама неприцизност и противуречност.

Имена родова или сојева завршавала су се са *ци* или *ски* као и данас кад се старији људи питају за „најстара“, за „старска“ имена, за „кабиле“, са изузетком неколико сојева чија се имена, у арбанском говору, завршавају са *мон*, што, по свој прилици, означаје аромунско порекло.

Етнолошки и антрополошко-географски је, међу њим, важно да ниједан данашњи горњорекајски сој не везује своје порекло ни за какав арбански фис. Ма да смо у томе смислу вршили пажљиво испитивања, нисмо могли доћи ни до каквих позитивних резултата.

8 — *Богдево, Кракорница и Нићопур* су три села која се налазе у једној од затворених клисурастих дубодолна Горње Реке једно према другом. По предању су их основала три брата „Бого“, „Крако“ и „Нићо“ (Никола) које је довео како се рачуна пре девет колена, „от Карадаг“, „от Црна Гора“ заједно са њиховим момцима неки богати „ћехаја“ из Бродца да му чувају стада од пљачкаша. У прилог основаности овога предања би ишло, поред многих сведочанстава које нам пружа жива традиција о начину живљења првих предака ових села, још и то што се у Кракорници још ни-

Сл. 5. — Неофит Ђерасимовић—Радиноски (Богдево)

како међусобно не жене сматрајући се као „еден род“ а у Богдеву и Нићопуру се узимају отскора.

Због овога свога заједничкога порекла можда, ова се три села издвајају донекле од других својом нешто већом горштакком срдечношћу и племенитошћу, и знатнијом спонтаносћу и вољентношћу. И док цела Горња Река је окрутна у озбиљности, дотле у Богдеву, Кракорници и Нићопуру имају нешто смисла и воље за шалу. Ма да се ни економски ни иначе не разликују од других, имају нешто мало више полета у говору и опхођењу.

9 — *Богдево* се дели на горњу и доњу махалу. У горњој махали је најважнији сој *Радићоваца* а у доњој *Танезаца*. Ове сојеве су по предању основали два брата Радић и Тане, који су били унуци оснивача села, Боге.

Радићовци (14 домова, славе св. Николу и св. Димитрија) одликују се позитивношћу и духовном конкретношћу. Раније овчари, сад земљорадници

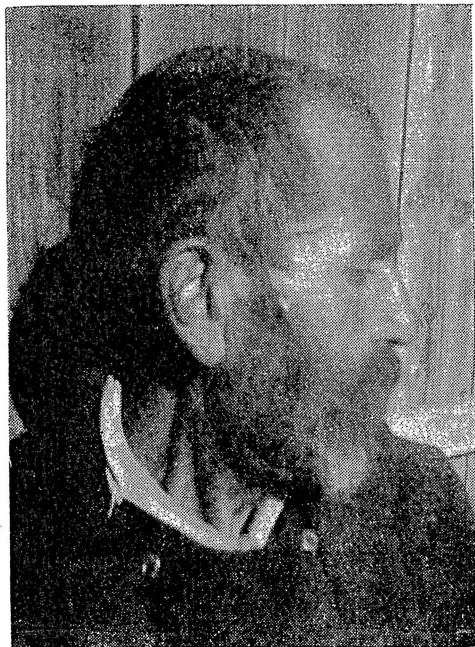

Сл. 6. — Наум Ђерасимовић—Радиноски (Богдево)

и печалбари. Једини сој који се донекле одржава расно, економски и психички, те сасвим не дегенерише.¹⁵

У горњој махали су живели потурчењаци *Карабашевци*, *Доколари* и т.д. који су се за време балканског и светског рата отселили.

У доњој махали је донекле сачуван сој *Таневци* (2 дома, славе св. Николу и св. Димитрија), раније „колари“, сад овчари и земљорадници.

Сл. 7. — Артемија Серафимовић—Радноски (Богдево)

Поред овог соја је сој *Пейровци* (6 домова, славе св. Николу и св. Димитрија) у толикој декаденцији да од 6 домова свега 2 имају по једну мушку главу.

У доњој махали су још потурчењаци који су такође у дегенерацији и у чијим профилима је необично интересантно то што им способност критичности варира између 1,27 и 4,19 а сугестија између 8,74 и 9,53 према 10, откуд је очигледна њихова изузетна наивност и сугестивност.

Тасуновци (1 дом) били су раније многобројнији. И данас су сточари који зими своде у Скопско Поље око триста „овци музници“. Поред све њихове горњореканске поноситости необично су скромни и због своје изванредне сугестивности имају изглед преплашених људи.

Слично се односе и *Јашаревци* (1 дом) и *Јајевци* (1 дом) чији су претци били негда „колари“ а који су сад обично печалбари у Цариграду.¹⁶ Причају да су им њихови стари примили мухамеданску веру као печалбари у

Цариграду. За нас то не може бити никакво чудо с обзиром на врло вероватно сличну сугестивност тих предака који су живели у муслиманској средини и зависили од ње.

Пада у очи да сви хришћански сојеви славе св. Димитрија и св. Николу. Старији Богдевци објашњавају то тиме што су старином један род.

10 — У *Кракорници* је нарочито велики и важан сој: *Крајчевци* (10 домова, славе Архангела Гаврила). Раније су били чобани, данас су кметови,

¹⁵ О Радну, родоначелнику овог соја мало ниже III.

¹⁶ Од овако јасне антропогеографске ситуације Богдева ево шта је г. Т. Смиљанић направио: „У селу су ови крајеви и породице: *Мала Поштер* (доња мала) 5 домова, са породицама *Влчевци*, славе св. Николу; *Мала Бојкућ* (Бојкова) 10 домова, са породицом *Андоновић*, славе св. Николу; *Мала Докс* 6 домова са породицом *Лошковци*, славе Малу Госпођу; *Мала Трифковић* (Богово) 4 дома, са породицом *Николић*, славе св. Николу. Мухамеданца има у Мала Докс, породица *Лошковци*, остало хришћани“ (ор. cit. p. 113). Разуме се да је г. Т. Смиљанић и овде превидео најважнији и највећи сој *Раднотоваца*. А неразумљива је сва она пометња са махалама и породичним именима. Као да за сојеve и њихова стара имена није ни питао већ површно бележи имена махала и њихових делова с једне стране а с друге појединих породица. Колика је произвољност у његовом бележењу имена доказ је и то што их он редовно завршава са *ић* или *вић*, што је у Богдеву и Горњој Реци сасвим непознато. Кад арнаутским дијалектом говоре они се називају додајући основи турски наставак *лар*, на пр. *Воћколар*, *Раднотлар*, *Танелар*, *Пейролар*, *Доколар*, иначе кад српски говоре или кад се за стара сојевна имена припитају одговарају дајући именима наставке *ци* или *ски*. Не знамо шта је г. Смиљанић хтео са *ић* и *вић*. А несумњиво ће једино г. Смиљанић знати и моћи објаснити како по њему може „породица Лошковит“ бити мухамеданска и славити Малу Госпођу.

пандури и гдешто, као печалбари, пекари. Као остали сојеви у Богдеву, Кракорници и Нићопуру, и можда више него остали, не воле никакав напор, ни рад.

Јанковци (3 дома, славе Архангела Гаврила) старинци су и као Крајчевци и Красовци сматрају се потомцима оснивача села, старога Краке.

Красовци (6 домова, славе Архангела Гаврила) сој је који нагло дегенерише.

Исаковци (2 дома, примили славу Архангела Гаврила) дошли су из Печкова (Гостиварски крај) да се склоне од крвне освете. Сачували су и имају и данас нешто од горњополошке ускогрудости и ситничарства.¹⁷

Сви се сојеви осим овог последњег сматрају као близак род и веле: „Од една ватра сме свите“. И сви сојеви славе као породичну славу Архангела Гаврила.

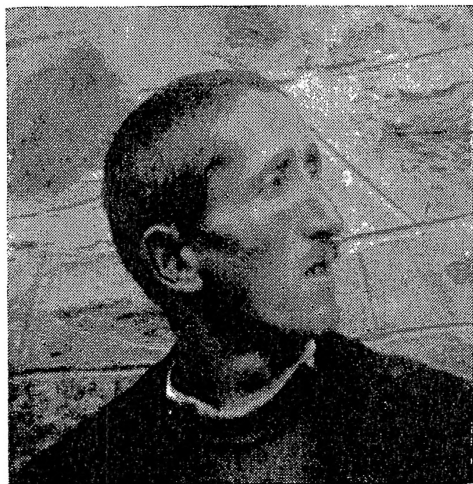
Црквена слава је Архангел Михаило а сеоска летњи Свети Никола.

У цркви се налази један врло леп иконостас копаничарски израђен. На иконама су записи дародаваца који живе и данас у успомени Кракорничана. Записи су сви из 1841 године кад је црква живописана.

Из соја Красоваца, који се и данас сматра необично побожним, има неколико дародаваца који су обележили своје дарове следећим записима:

Сл. 8. — Аврам Аврамовић—Крајчевски (Кракорница)

Сл. 9. — Крста Децковић—Крајчевски (Кракорница)

1 — Їждивениемъ господин Квзмонъ Таневнѣъ.

2 — Їждивениемъ господина Пца 1841 изаи 28.

3 — Їждивениемъ господина Даміана ѿ врата ѿгѣв господи Ћиприана Пейвича.

4 — Иждивениемъ Павла Таневича и Павлеиѣн.

Сва поменуца лица, Кузман Таневнѣ, Чичо Пео, Дамјан и Ћипријан Пејовићи, и Павле Таневнѣ, припадају соју Красоваца. Из соја Јанковаца у исто време је подарио икону Ђорђе Филовић што је на њој записано овако:

Їждивениемъ Гевѣргіа Филовича.

Поред цркве су многи надгробни споменици богато украшени примитивно извајаним анђелима у сукњама, троструким крстовима итд. На једном једином од њих постоји запис и то следећи:

Овде почивају Марко Насковић и Наско Николић умрели 1881.

¹⁷ Г. Т. Смиљанић је пропустио као и увек да помене најважнији и највећи сој: *Крајчевце*; али не само то већ је и све податке о пореклу становништва превидео.

Од чисто језичних одлика изгледа нам у овим записима нарочито интересантно мешање у наставцима за породична презимена *вић* слова *ћв* и *ћ* са *ч* у време 1841.

11 — *Нићојур* је село скоро сасвим расељено. Становништво, које је остало, нагло се дегенерише.

Од 120 домова, колико их је било пре двадесет и пет година, једва их је десетак. И занимљиво је да овако смањено село, тиме самим економски скоро обезбеђено, јер њиве, пашњаци и шуме којима располаже данашње становништво савршено су му довољни, уместо да душом дане и буде безбрижно па чак и ведро, притиснуто је најцрњом депресијом. Ово дубоко усађено опште душевно стање Нићопура је врло карактеристично изразио један кршни, као девојка лепи Нићопурац, који ми је мрачна чела рекао: „*Видефти ли, Господине? Како на гробишта живиме. И мије ће умреме, и Нићојур ће ситане Нишћојур*“.

Од сојева су остали и одржали се још само:

Мирчевци (2 дома, славе Св. Петку) који се баве свима земљорадничким пословима;

Радићовци (1 дом, слави Св. Николу) који су старином из Богдева, а од којих се једна породица преселила ту скоро у Врбен, једна у Дуф и једна у Гостивар;

Беловци (2 дома, славе Св. Николу), који су одавно досељени из Бродца; и

Сџукулар (7 домова, муслимани), доселили се пре три колена однекуд из Албаније а не знају из којег места.

Ту скоро су се од хришћана отселили у Скопље *Шандановци* а у Цариград *Сираковци*, од муслимана у Цариград *Абдулалар* и *Коловци*.

У цркви посвећеној Св. Атанасију а грађеној 1843 године налазе се на иконама иконостаса следећи записи у којима садањи Нићопурци познају једино сој Радићоваца:

Приложи сѣа икона Ирзсѣнъ Радѣчъ.

Приложи сѣа икона Пеко Менкосъ.

Приложи сѣа икона Сѣнадѣн Глѣгѣнъ.

Приложи сѣа икона Нѣкакъ Радѣчъ.¹⁸

И то су сва сведочанства о Нићопуру, селу најсиромашнијем животом и духом у братској скупини Богдева, Кракорнице и Нићопура, истог порекла и истог етничког и етнопсихолошког типа.

¹⁸ Разуме се да *Радићовце* ни у овоме селу г. Т. Смиљанић не помиње, а сва његова антропогеографија садањих сојева своди се на ове две сакате и збуњене реченице: „Данас су у селу породице: *Белас*, *Мирчић*, *Сџукули* (Смиле). Славе Св. Петку и Св. Николу“. (ор. cit. п. 115). Али који сој слави Св. Петку а који Св. Николу? Откуд ова сумарност? И зашто поред искривљених имена сојева није г. Смиљанић назначио број њихових домова, зашто је муслимане, урачунао у хришћане? Је ли он уопште био у Нићопуру?

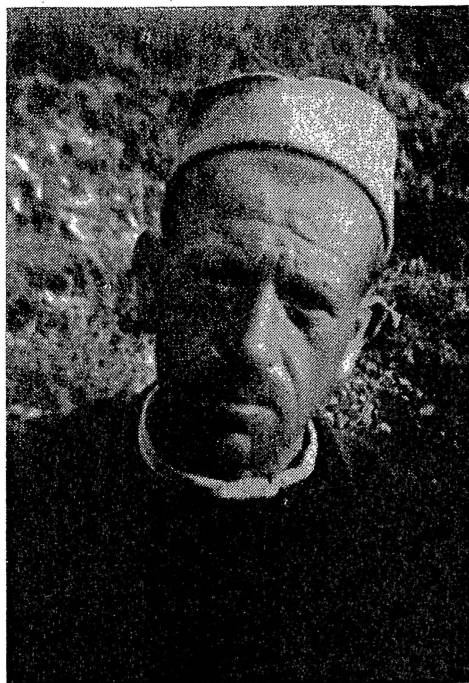
12 — *Бродец* је по предању најстарије село овога краја. Првобитно је било овчарско, а и данас је тога типа. Добри пашњаци његове околине су и привукли прво његово становништво.

Становници Бродца су типични претставници горњореканске психичке групе. Све што је горе било речено о одликама ове групе и што ће у трећем синтетичком одељку ове студије бити казано о психичком животу ове групе као целине за њих важи без икаквих специјалних диференцијација било сојева или породица.

Бродец сачињавају следећи сојеви:

Ивановићи (8 домова, славе Св. Параскеву). Овај сој је дошао из околине Пећи у горански Брод, одакле је његов родоначелник Иван прешао са својим овцама овамо пошто је купио „местово“ (селиште) и „планина“ за „осамдесе овци музници“ и тако први основао село. Сматрају се „карадаглијама“. Сој Ивановића је дакле оснивачки у овоме селу, и признати носилац сеоске традиције.

По предању име *Бродец* (што значи Мали Брод) село је добило зато што је оснивачки сој дошао непосредно из Брода те собом донео то име, а

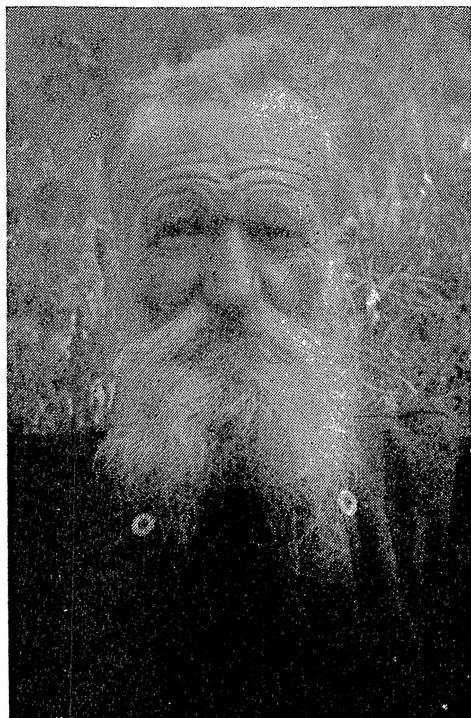

Сл. 11. — Тирило Даниловић—Ивановски (Бродец)

свакако и зато што је тада горански Брод, како веле, био најближе село Бродцу, те је овај хтео на њ да се миметички наслони као слабачко почетничко насеље на врло велико и моћно село.

Сайламовци (11 домова, славе Св. Николу) бројно су најјачи али економски најслабији. И данас искључиво овчари, сточари. По предању и они су, нешто за Ивановићима, дошли из призренске Горе, али се не зна из којег села.

Пејчамонци (3 дома, славе Петковден) један су од најинтересантнијих сојева Горње реке по богатству сачуване традиције. Пореклом су из Сиринићске жупе („от Сиринић“) али не знају из којег места. Из Сиринићске жупе су прешли у Штировицу пре триста година, али се убрзо преместили у Бродец и ту стално настанили. Међу њима се истиче стогодишњак Никола Пејчамонски својим нарочитим знањем епских песама. Поред песама о краљу Милутину, српском цар-Стефану, Краљевићу Марку зна он једну

Сл. 12. — Димитрије Поповић—Пејчамонски, свештеник (Бродец)

синтетичку песму која обухвата српску историју од Косова до Карађорђа, краља Милана и саме данашњице.¹⁹

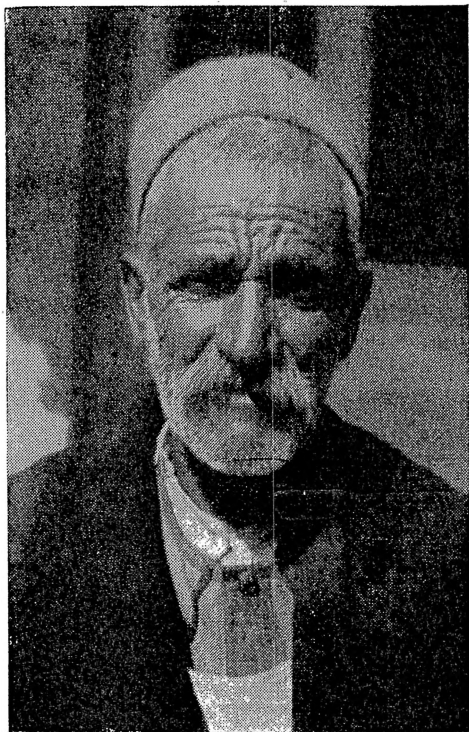
Од *Карајановаца* 5 домова су хришћани и славе Св. Николу, а 2 дома су муслимани. Веле да су се потурчили пре двеста година да би од јаничара заштитили остале у соју, јер причају да јаничари не би дирали оно „кабиле“ у коме има муслимана.

Караџовци (1 дом, славе Св. Параскеву) је некад већи сој, који сада изумире.

Исмаиловци (2 дома, муслимани), потурчењаци који знају да су се раније друкчије звали и хришћани били, али се свога хришћанског имена не сећају.

Сл. 13. — Милан Поповић—Пејчамонски
(Бродец)

Сл. 14. — Серафим Јанић—Гоемзењ
(Бродец)

Мојсовци (1 дом, славе Св. Николу) претстављају последњи облик дегенерације једног великог соја. Од многих домова имућних сточара, остао је један једини дом са свега једном старијом женом у њој.

У истоме случају су сој *Раџалар*, 1 дом који слави Св. Николу, и *Чикрамон*, 1 дом који слави Св. Параскеву. (В. сл. 33).

Потпуно изумрли сој је сој *Бојоваца* који су славили Св. Николу.

Овоме треба додати из Албаније пре 150 година досељени сој *Гоемзењ* (Великоусновци), 10 домова, који славе Св. Параскеву,²⁰ па се има

¹⁹ Под насловом *Јужносрбијански народни синтетички еп* саопштили смо ово предавање на свечаном скупу Скопског научног друштва 23 октобра 1929 г. Видети мало ниже део III, одељак 34.

²⁰ И овде г. Т. Смиљанић (*op. cit.* р. 114) не износи најважније сојеve у селу ни појединости о њиховом пореклу. Једном једином реченицом: „Становништво је пореклом из Бродца (не ваљда него Брода!) у Призренској Гори“, чини он једно опште сумарно и нетачно тврђење, јер су из Брода дошли само оснивачи села *Ивановићи*, а други, као што смо видели, из разних других места и са разних других страна, неки у истом миграционом правцу, а неки у другим правцима.

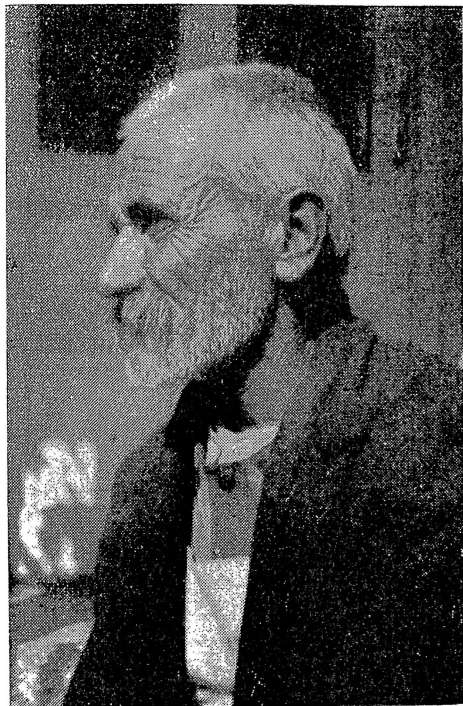

општи преглед сојева села Бродца. О овима последњим вели се да су дошли као слуге и чобани, што су највећим делом и данас; повучени, економски сасвим слаби али поносити и иронични.

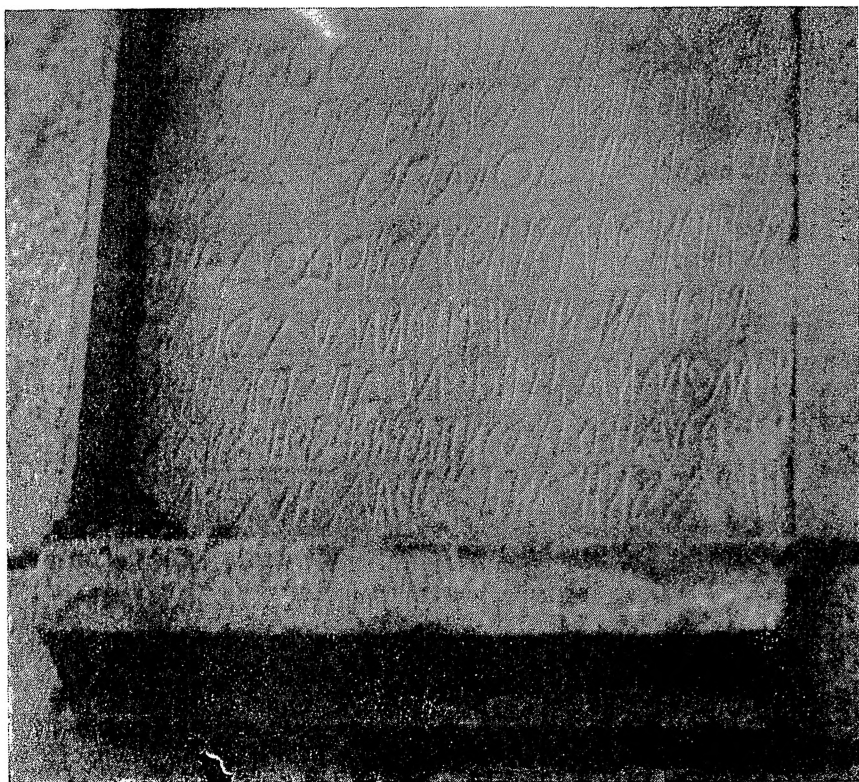
Бродец као целина, свима својим етнопсихолошким карактеристикама, је типично горњореканско насеље.

13 — Нарочиту групу су сачињавала, али са истим основним горњореканским карактеристикама, три сточарско-пљачкашка села која су лежала једно до другог: *Стрезимир*, *Реч* и *Штировица*. За време светског рата и последње њихове породице су се раселиле и на њиховим местима се налазе само рушевине. По предању околних села, становништво ова три села се састојало од српских и арнаутских сојева који су се доселили, један по један, из Албаније. За прве сојеве Стрезимира вели се да су дошли из албанског Стрезимира. У Стрезимиру и Речу били су хришћани, а у Штировици претежно муслимани.

На рушевинама ова три села нашли смо један једини материјални податак, а то је следећи натпис над улазним вратима цркве у Речу:

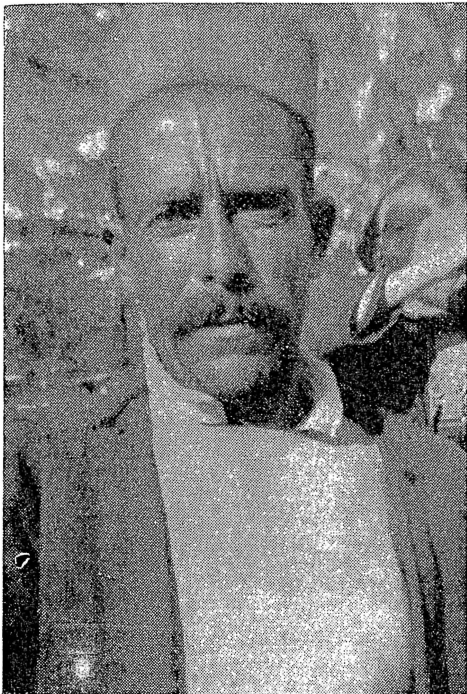
Сл. 15. — Серафим Јањић—Гоемзењ (Бродец)

Сл. 16. — Запис над вратима порушене цркве у Речу.

Знано едет како се цр | ковъ направи храмъ претѣсф | етаа богородици
 сипе | ине Додо Кѣлевичъ мансторъ | Илнѣ, дамианъ, нацко, иаковъ | анѣле пан-
 диловичъ, димомон | мизоновичъ писа Нандрео | аѣи месецъ иѣни 9 денъ

Овај запис је тако нечитким и неправилним словима исписан да околна села и чиновници који су у овај крај долазили верују да није ни старословенским ни грчким већ да је неким тајанственим словима и језиком исписан.

Сл. 17. — Лазар Јосифовић—Феровски
 из Бибеја (населио се из Реча)

Међутим, распитујући се о именима која се налазе у запису дознали смо да Кѣлевич означаје сој *Кулеваца* који се пошто је Реч разрушен отселио у Богдево где се и данас налази; да је Нацко старо име (*Нацковци*) соја *Феровци* који се из Реча отселио у Бибе где се и данас налази; а Димомон означава сој *Димовци* који се отселио у Скопље; име *Мизоновичъ* означава сој *Миценоваца* који се населио у Кичиници и тамо се и данас налази; и да имена Иловичъ и Нондрео означавају сојеве *Иловаца* и *Јондреоваца* који су изумрли.

Овај запис је јединствен културно-историски докуменат за живаљ овога краја. Судећи по неуко исписаном датуму, кога је дешифровао г. проф. Д-р Радосав Грујић, црква је била саграђена 1808 године. Из самог текста се види врло слаба писменост. Записивач чак не зна да пише а већ га замењује са о додајући му једну квржицу. Ма да цела Горња Река у ово доба је врло слабе писмености, што се види из раз-

них записа које у овој студији публикујемо, ипак ниједно село не пружа у то време слику толике културне неразвијености какву нам пружа Реч овим записом.

Посматрајући горе поменуте заостале сојеве из Реча у горњореканским селима, дошли смо до уверења да је сасвим оправдано народно искуство о њима које их претставља као „арамии“ и „качаци“. Из сваког покрета им бије безмерна лењост и невероватна прекост и готовост на све. А примитивношћу својом отскачу у срединама као што је село Богдево, Бибе или Кичиница.

Занимљиво је то што они, иако су и сами дошли из Албаније, сматрају оне у Штировици Арнаутима чије сојеве и махале не знају ни набројати, па чак ни једно њихово име рећи, толико су Штировчани били и за њих затворени и неповерљиви. Иначе су сами носиоци свих етничких и етнопсихолошких обележја српских. (Интересантно је да своје славе зову чак и над говоре албански „слава“ а не „служба“, „свети“ или како друкчије).

Од ових бивших становника Реча сазнали смо за најважније сојеве *Стѣрезимира*, од којих ни један није више у Горњој Реци. Занимљиво је да они и ту праве разлику између правих Арнаута и оних који то нису ма да су сви били дошли из Албаније и сви били православни. Тако веле да су *Пурелешки* (10 домова, славили „Голема Богородица“) били „баш Албанците“ а да то нису били *Цигерџији* (4 дома, славили Св. Николу), *Јовановци* (3 дома, славили Св. Николу) и *Даниловци* (6 домова, славили Св. Николу), а којих се једино сећају као нарочито истакнутих.²¹

²¹ Од свију ових података чудновато је да на терену г. Т. Смиљанић није могао наћи ниједан, већ помиње само имена ова три села.

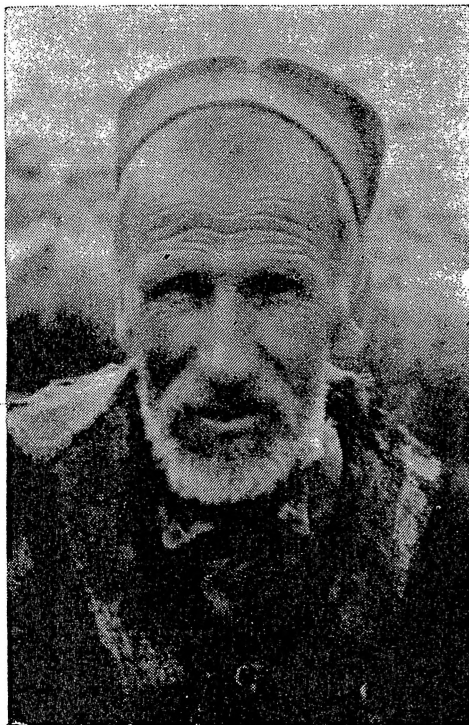
Врло вероватно је да је село Штировица (по свему судећи изразито пљачкашко, качачко село) имало доминантну улогу у етнопсихолошкој и уопште друштвеној и животној оријентацији сва три села. Било је сасвим затворено, тако да о његовим становницима није нико никад ништа знао. А из његовог становништва које је делом пребегло у Албанију и данас се регрутују качачке чете и оно једино даје качачке вође, као што су Муса и Осман, који и данас ускичу из Албаније и покушавају пљачкати стада која су лети на бачилима у планини.

Несумњиво је да виолентни, пљачкашки овај албански елеменат који је доминирао овим трима селима и организирао их, изазвао је заједно са оним из Трнице и Д'бова и миметичко језично сличњавање читаве Горње Реке која је за то била, као што смо то видели, психичким способностима предиспонирана.

14 — *Жужње* је једно од оних горњореканских села која су у јеку дегенерације. Село је пре осамдесетак година бројало преко сто двадесет домова а данас их има свега двадесет и два. Главни узрок ове дегенерације јесте с једне стране распарчани и обесхрабени горњорекански друштвени живот са никаквим економским условима у основи а с друге стране печалба овако депримираних људи који се не могу да одупру у иностранству разним искушењима те преносе у свој крај разна зла и болести.

Од хришћана су се одржали још само *Срмићи* (5 домова, славе Св. Варвару) и *Велевци* (1 дом, славе Петровден), али у свим овим породицама заједно има свега једно мушко и једно женско дете испод петнаест година. Са најцрњом слутњом гледају они на ово своје неизбежно изумирање и нерадо га странцу откривају. *Срмићи* (који су пре само петнаест година имали десет домова) дошли су пре триста година бежећи „од крви“, из Призрена где су били кујунџије; а *Велевци* су још раније дошли из порушеног села Лескова које се налазило над Радиком, недалеко од Нистрова. Старинци, како веле, изумрли су.

Муслимани се нешто боље држе, а поглавито због тога што их има који не одлазе у печалбу или се у печалби само неколико месеци (обично зими) задржавају. Необично достојанствени као и сви Горњореканци, они су нешто енергичнији него други. Иначе мирни и релативно сталожени. Муслимански сојеви: *Гоце* (2 дома), *Бице* (2 дома), *Ђавдеи* (7 домова) пореклом Цигани које је неки горњорекански нехаја довео као чобане из Мале Азије и који су и данас сачували свој цигански тип (нарочито боду очи својим свађалиштвом и ситничарством међу орловски достојанственим Горњореканцима), *Павлеи* (4 дома) и *Бицеи* (2 дома) који су дошли из села Бице код Радомира у Арбанији бежећи „од крви“. Осим ових последњих и Ђавдеја сви су потурчењаци и „еден род“. Зато што су „еден род“ не узимају се међусобно, а зато опет што се узимају са онима из Тануше, Њивишта и Врбјана имају извесне сличности са типично албанским одликама. Али ово је изузетно; Жужњевци су прави носиоци свих горњореканских групних психичких одлика.

Сл. 18. — Трифун Дамчић — од Срмића (Жужње)

У Жужњевској цркви смо нашли следеће записе.
На иконостасу је:

Свѣй ікони написааъ Евгеніа попа Кѣзмановичъ ѿ Галичникъ 1870 лето августъ.

Затим на одвојеној икони од иконостаса:

Леко Тоне гопоклоні за здравіето
крата мѣ Дода 1867.

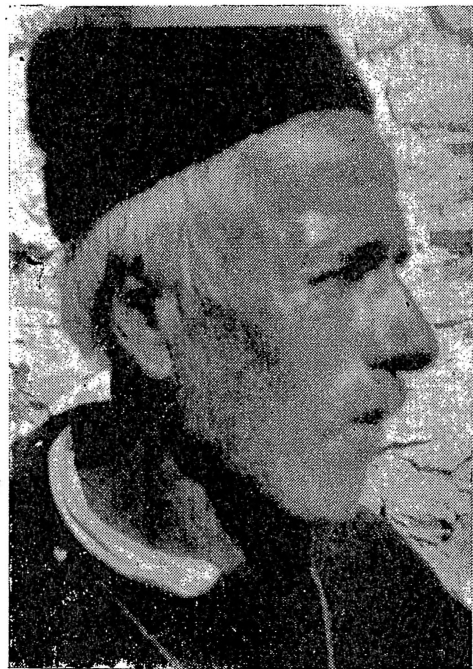
Овај запис је на икони дао сам иконописац. Међутим сѣм Леко, који је по предању из изумрлог соја *Тоневци*, својом руком је записао и то рукописно на једној побожној естампи следеће речи:

Изъ Леко Тоневѣ ѿтъ Жѣшна
сомъ ѿ поккломалъ зацорква ѿваа ікона
Лета 1867 Месець іино 4.

Осим тога налази се на једној икони још следећи ауторски потпис галичанског мајстора тога доба, Евгенија Кузмановића:

Ізрѣки Евгеніа Зографа попу Кѣзмановичъ ѿ Галичникъ 1882.

Нађени записи нам, дакле, дају само име једног од изумрлих жужњевских сојева.

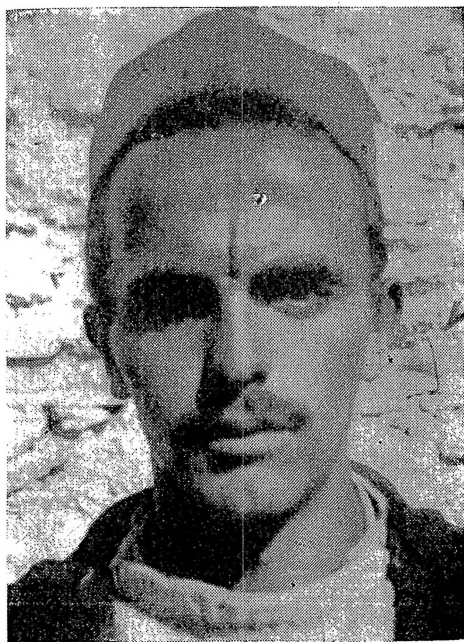

Сл. 19. — Сергије Рафаилович — Ревановски (Нистрово)

15 — Засебну целину чини *Нистрово* са засеком *Бибее* који се налази у његовом продужетку само с друге стране Нистровске реке. У Бибееу је становништво раније било претежно арбанашко и пљачкашког типа. Имало је нарочито јак утицај на своје суседе у Нистрову који су претежно словенскога типа. Овај је утицај ишао дотле да су Нистровци били скоро сасвим заборавили свој дијалекат српског језика и да им се у њиховим сојевима презименима не чује српско *ци* или *ски* као наставак већ *еи*.

Стариначки сој у Нистрову је сој *Папѣзеи* (Поповци, 3 дома, сад муслимани) раније ћалари, сад печалбари у наглој дегенерацији. (Имају свега једно мушко дете у читавом соју).

Мишпроголи (7 домова, сад муслимани) настали су од Митра Гоље брата Бибее који је по предању засновао село истог имена. Њихов прадед је дошао као домазет у Нистрово, немајући нигде ништа а будући онемоћали и смирили пљачкаш.

Сл. 20 — Зарија Серафимовић — Брбош (Нистрово)

Ревани (6 домова, славе Св. Алимпија) били терзије у старо доба а данас сиромашни земљорадници. (В. сл. 19).

Кацџулеи (3 дома, славе Св. Димитрија) дошли су из Волковије где су били качари, откуд им и име. Раније печалбари, данас су земљорадници. Веће укрштање при женидби, јер узимају девојку обично из најудаљенијих горњореканских села, учинило је да су расно свежији од осталих и разборитошћу надкриљују друге.

Брбоши су врло вероватно старинци. Од њих су 3 дома хришћанска и славе Св. Николу, а 6 домова муслиманских, који су се пре 150 година потурчили. (В. сл. 20).

Сој *Пуреи* се такође поделио на потурчењаке и хришћане, који се као и Брбоши сматрају „брачедима“. Хришћана има 3 дома и славе Св. Николу а муслимана 1 дом. Интересантно је да је данашњи свештеник, г. Тодор Јовановић, који је из овог соја, сав покрвенио од стида а затим поплавио од љутине, кад је чуо где је неко споменуо његове потурчењаке. Нешто веће критичности и више пажње од осталих. Одувек су земљорадници и воденичари.

Најзад мешовит је и сој *Жиновци*, 2 дома хришћана који славе Св. Алимпија и 12 домова потурчењака. Скоро сви сојеви у Нистрову су још пре 150 година били сточари али отада, због многих арбанских пљачки, постају печалбари, да се данас врате земљорадњи пошто се довољно њих иселило да зиратно земљиште може како тако да их исхрани. Веле да су муслиманску веру примали у ствари *pro forma* а да би друге породице свога соја сачували од пљачке и у хришћанству.

Занимљиво је да у Нистровској цркви (посвећеној Св. Спасу) налази се на једној икони име Милете Дојувића једног од предака муслиманских породица соја Жиноваца. Запис на жалост није датиран.

Любоѣѣ и иждивеніемъ г. Милета Доювича.

У цркви се поред овога записа налази још само следећи ауторски потпис галичког мајстора Серафима Макриовића :

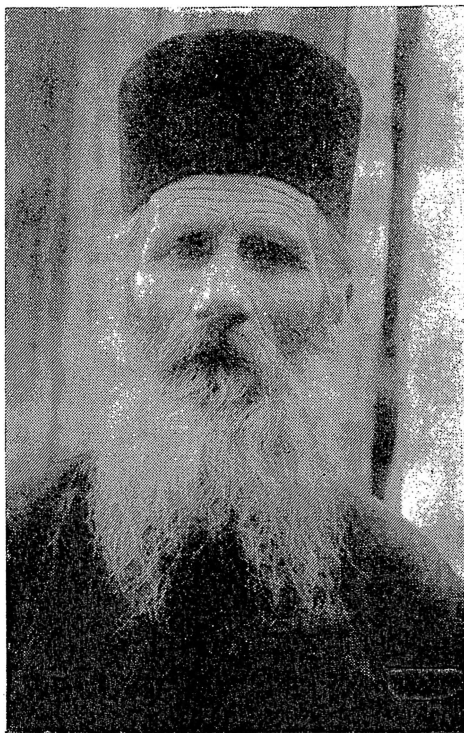
Звѣрафъ Сѣрафѣмъ Макріѡвичѣ ѿ село Галичникъ мѣсеца септемврѣа 21, — 1855.

У *Бибѣју* смо наишли на традицију по којој су Нистрово и Бибѣи основа три брата Бибѣ, Митре и Жино, и то Бибѣ основао сој Бибѣи (који је изумро) и населио га на месту на коме је сада село Бибѣи, а Митре Гоља основао горњу малу Нистрова а Жино доњу малу. Накнадно се распитујући, Митрогољи и Жиновци су нам ово предање потврдили.

У Бибѣју су добро очувани словенски сојеви Туша, Цајини и Феровци, и чисто арбанашки сој Обраши. Сматра се да су Обраши доцније дошли.

Туше (4 дома) имају један дом који се одржао хришћански и слави Малу Госпођу и 3 дома потурчењака. (В. сл. 22).

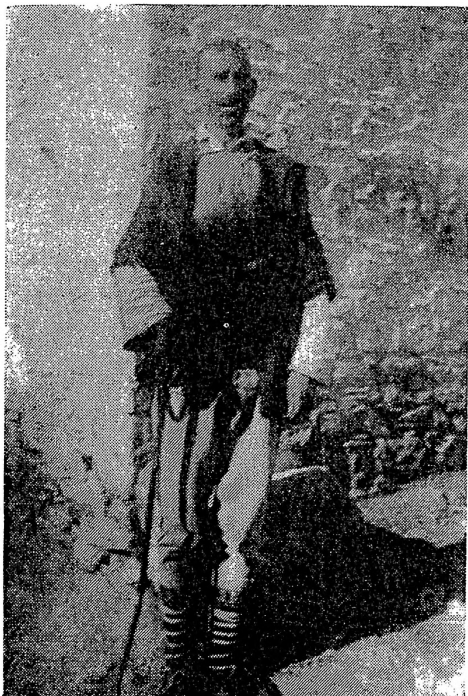
Цајини (5 домова) имају 3 дома хришћанска, која славе Малу Госпођу и 2 дома муслиманска.

Сл. 21. — Никола Јовановић—Пуреи, свештеник (Нистрово)

Феровци (2 дома, славе Велику Госпођу) дошли су пре петнаест година из Реча. (В. сл. 17).

Обраши (7 домова) су мухамеданци типичне арбанашке структуре. Њихово име значи *Његавци*, а добили су га по томе што имају пеге по лицу. Невероватно су виолентни и ретке прзнице. Толико су зли да други сојеви верују да они доносе несрећу и кад то неће, самим својим присуством. Типични су претставници арбанашке струје која потиче из пишкорејског краја и преко Тануше и Рибнице овде нарочито снажно дејствује, тако да изненађује испитивача који долази из горњих села оним редом испитаних којим смо их ми испитивали и овде описали.²²

Сл. 22. — Симон Ђукић—Тушевски (Бибе)

недостатка друштвене целости у дубокој депресији. Тако, у овим селима више него у другим пада у очи то парадоксално етнопсихолошко душевно расположење: с једне стране закопчана, мрачна, љутита поноситост а с других дубока друштвена депресија.

По народном предању ова су села припадала манастиру Св. Ђорђа, чији се темељи налазе на пола пута између Рибнице и Њивишта, а сасвим према Грекеју, на шумовитом једном обронку који се такође зове „Свети Ђорђе“. Зато старији људи у Тануши већ да су се ова села и звала „манастирски села“. Рибница је по овоме предању постала од манастирских слугу који су ловили рибу у Танушкој реци (која и данас обилује најбољом пастрмком) за калуђере, који су увек постили. Грекеи је заснован од неког калуђера Грка, који је нешто згрешио, био раскалуђерен и остао прост манастирски слуга. Њивиште је постало пошто је манастир разрушен од пишкорејских Арнаута муслимана, од којих се неки ту населили јер је то место било најплодније. Само име је село добило по томе што су ту била „манастирски њивишта“. Напуштено село *Завоска* је првобитно било манастирски

²² Колико је поуздан г. Т. Смиљанићев антропогеографски „рад“ може се видети из тога што говорећи о Нистровцима он меша махале са сојевима, за сојева не наводи ни број домова, ни славу, а за Бибеи чак не наводи ни имена сојева већ вели једну чудну, невероватну немогућност: да се населио пре 30 година! Сва г. Смиљанићева антропогеографија о Нистрву и Бибеју стала је у ове три скроз нетачне реченице: „Мале су у Нистрову: *Џиџул* са породицом, *Пайаз*, мухамеданци; *Раван* (место је заравњено) са породицама: *Митра Голиш*, *Пећеш*, *Монеш*, *Пуреј*, мешовито с мухамеданцима. Црквена слава: Св. Параскева. *Бибане* или *Бибан* је постало од Нистрова пре 30 година“. (op. cit. p. 116).

„уљаник“ т.ј. пчеларник који је поглавито служио у црквене сврхе за производњу воска, зашто се и село основано од манастирских слугу назвало *За-воска*. Најзад село *Тануша* најкасније је основано и то од неког Тануше из Грекеја који је на тераси на којој је данас село први искрчио бујну шуму.

И непосредним осматрањем се лако утврђује да се становништво ових села састоји из два слоја: један од људи осредњег раста, претежно тамне масти, широких плећа и карличних костију, нарочито повучених и депримираних и други слој од људи нарочито високих, плавих, уских карличних костију, нарочите окретности и нешто експанзивнијих. Први се сматрају обично старинцима и биће по свој прилици потомци тих манастирских слугу који су основали ова „манастирска села“.

17 — *Рибница* је село првобитно рибарско. Према приликама је мењало своје занимање, бавило се сточарством и пљачком, затим печалбарством и најзад данас, пошто се изумирањем и ратовима проредило, мршавом земљорадњом.

Стариначки су сојеви: *Гордовци* (2 дома, пре свега петнаест година било их 6 домова, славе Св. Николу), *Милеви* (5 домова, потурчењаци), *Деклеи* (2 дома, потурчењаци који су толико затворени и тихи да за њих кажу да су „како девојћи“), *Милошовци* (2 дома, потурчењаци), *Штутковци* (1 дом хришћански који слави Св. Николу и летњег и зимског, и 6 домова потурчењака) и најзад *Појовци* (1 дом у изумирању, пре двадесет година их било 4 дома, славе Св. Николу).

Дошљачки сојеви су: *Касумовци* (9 домова, муслимани), дошли као арамије, најопасније племе у читавоме крају, раније богаташи упљачканом стоком, и данас пргави, љути и опасни; *Жинковци* (1 дом хришћански, слави Св. Николу и 9 домова потурчењака); и најзад два овима сасвим слична соја, који се одликују свађалиштвом, пргавштином и убојством, јесу *Халири* (7 домова, славе Св. Николу) и *Ковачеи* (4 дома, славе Св. Николу). Први су дошли од „Љура“ а ови последњи емигрирали из Грекеја.

18 — *Грекеи* је село у последњем стадиуму дегенерације. Одржао се још само сој *Кољцака* (13 домова, муслимани) којег је засновао неки Никола Цака. Читаво село има свега четири мушке главе, остало су удовице и старе девојке.

Дегенерација је тако нагла да народ, не схватајући праве узроке, сујеверно мисли да је место злокобно те се расељава. Тако су Ковачеи и Жинковци напустили Грекеи и населили се у Рибници.

По народном сујеверју страшни неки „толосум“ који пребива у подземљу разрушеног манастира Св. Ђорђа излази ноћу и мори хришћане који су вером преврнули као и муслимане силнике.²³

Сл. 23. — Игњат Игњатовић—Халирски (Рибница)

²³ О овоме мало ниже III, 29.

19 — *Њивиште* је село такође у дегенерацији. Основано пре двеста година од силеџија, пишкопејских Арнаута и потчињених породица доведених из околних села. Још 1917 године је било 37 домова, али је тада вампир („јапер“) запалио село и многе се породице разбегле.

Тако најмоћнији сој *Аламачи* је тада сасвим опустео.

Одржали су се следећи сојеви:

Мрдуди (3 дома, муслимани) раније пљачкаши и сточари, данас земљорадници. По предању је овај сој основао неки Мргуд који је дошао од Љура.

Гега (3 дома православна који не славе и 2 дома потурчењака), раније пљачкаши сад земљорадници и печалбари у Цариграду.

Тродеи (11 домова, 4 православна и 7 домова потурчењака) сви печалбари, кафеџије, халвације, бозације, обично у Скопљу. У овој соју је интересантно то што је знатно мање под дојмом друштвене распарчаности и панике поглавито због тога што је већина његових чланова највише времена отсутна, у печалби, и то у Скопљу, месту оштре економске борбе за опстанак.

Сл. 24. — Серафим Лукић од Гега (Њивиште)

20 — *Тануша* је најскорије село ове групе. Основано од „арамија“ и „ћалара“ који су се овде склонили из албанских крајева а притиснули опет ову групу. Сви су муслимани. Већина их је арбанашког типа. Највиолентнији су данас у читавој Горњој Реци. Горњореканска подвојеност се развија код њих у необично осетљиви и, да тако кажемо, накомстрешени индивидуализам. Услед свега тога и осталих разложених горњореканских околности поно-

ситост се развија код њих до пароксизма а друштвена паника је стално етнопсихолошко стање којим се живи.

Занимљиво је да су отпре тридесет година, откако је већини постало немогуће бавити се „арамилуком“ (разбојништвом), почели се занимати „сергицилуком“, трговином носећи робу на коњима од села до села. Ово им је било могуће у доба турске владавине, јер су били познати као убојице и добри на пушци, те их нико није смео нападати. Али, са доношењем безбедности, у свакоме већем селу Јужне Србије јавила се мања ситничарска трговачка радња, те је „сергицилук“ Танушанаца постао излишан. Зато се они сад сви налазе у селу и баве сејањем ражи и кромпира, који једино успевају. А како је зиратно земљиште врло мало, то они сасвим скучено живе и у наглом су опадању. Тануша је бројала пре тридесет година 110 домова а данас их има свега 30. Ово је последица, једном речи, тога што се ово пљачкашко-ћаларско насеље не може да прилагоди новим културним и економским приликама свога краја.

Сојеви који су се до данас одржали следећи су:

Ломеи (14 домова) дошли су из албанске Дарде бежећи „от крфта“ и од тамошњег „арамилука“. Али кад су у овај крај стигли, а сматрају се најстаријим сојем, и сами су постали арамије. Били су неки од њих и ћалари, прошли као и сви други кроз фазу „сергицилука“ а сад су сиромашни земљорадници.

Докузе (6 домова) је сој настао од деветоро браће који су дошли од албанског Љура као арамије и ђалари али се сматрају ипак старинцима. Прошли су све горе назначене фазе.

Брегзе (5 домова), што значи Брђани, дошли су из албанског Мата као терзије и трговци.

Мустафови (5 домова) дошли из албанског Чидна. Веле да су као „трговци љуђи“ побегли из „арнаутлука“.

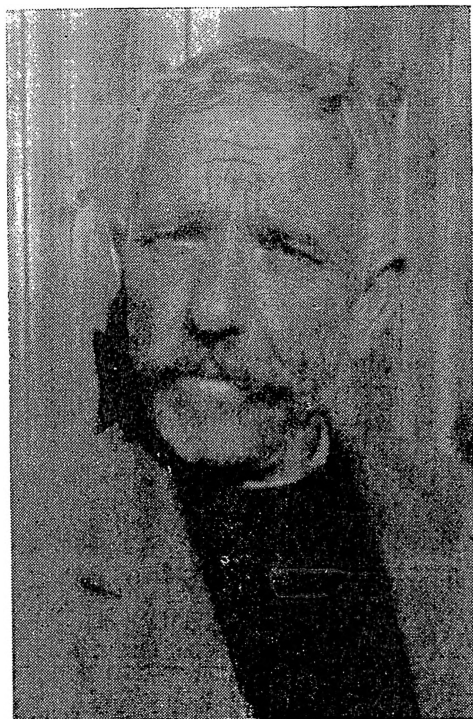
Тако у Тануши, поред познате симбиозе сточара и арамија, имамо још и симбиозу ова два са трговцима који чак у извесно време друштвеног економског развика преовлађују и воде насеље. А зна се да су Брегзе и Мустафови дошли после Ломеја и Докуза.²⁴

21 — Село *Врбјан* је на граници Горње и Доње Реке, и занимљиво је да га ни Горњореканци ни Доњореканци не признају за своје. Врбјанци се шале да им нико неће да да девојку, Горњореканци их презриво сматрају Торбешима а Доњореканци опет горњореканским арамијама. Овде се осећа оштра етнопсихолошка разлика горњореканске од торбешке групе.

Кад се запитају, зашто их нико неће у своје да рачуна, Врбјанци се увређено и љутито правдају редовно овим речима: „Тражимо момички от Горна Река, не дават. Тражимо момички от Долна Река, не дават. Земаме си али со много пари али со сила. Кога земаме со пари, ће речат: Торбеши. Кога земаме со сила, ће речат: Горњореканци. Затоа сме ем Торбеши ем Горњореканци“.

У ствари под утицајем с једне стране торбешке *Жернонице* којој нужно економски гравитирају, а с друге *Тануше* са којом има заједничку етничку композицију и етнопсихолошку структуру, Врбјан на први поглед претставља лимитрофно насеље између две оделите етнопсихолошке групе. Али није то случајно што се сами Врбјанци сматрају Горњореканцима. Ма да немају онога друштвеног паничног „*кукајна*“ у пољу, носиоци су они свију других етнопсихолошких одлика горњореканских па чак и неизражене друштвене панике. Оно што их од Горњореканаца издваја, и због чега их ови презиру, јесте она торбешка благост и кроткост у односима с људима, а коју су примили од жерноничких грађана од којих су били у сталној зависности.

Најважнији и стариначки сој је у Врбјану сој *Вучковци* (20 домова, потурчењаци) који су у старо време били „ђалари“ а сад су сиромашни овчари. Типични су горњорекански старинци.

Сл. 25. — Гаврил Несторовић—Ђешкоски (Беличица)

²⁴ Од свега овога што смо изнели у одељцима 15, 16, 17, 18 и 19 код г. Т. Смиљанића нема ништа. О Гекеју и Њивишту на пр. он вели за читаво антропогеографско обавештење само ово: „У сивору овог села (Тануше) поред уништене Завојске налазе се и мања села *Њивишта* и *Грекај*, где је становништво мухамеданско и хришћанско“ (ор. cit. p. 117). А у Рибници и Тануши ако помене подекоји сој, он то чини увек наопако, не назначујући број домова, славу и друге конкретне податке који се намећу сваком оном ко ова села на терену проучава. О пореклу становништва и тако интересантном начину заснивања ових првобитно манастирских села код г. Смиљанића нема ни речи.

Још су старинци *Ковачанци* (32 дома, потурчењаци), који су далеко бистрији и окретнији од првих а имају у кошчаном систему, облику лобање, боји коже и цртама устију и носа извесне одлике старогрчког типа. Бавили се од вајкада земљорадњом, а отскора помало и зидарством.

Дошљаци су *Миликанци* (21 дом, муслимани), који су пореклом из албанског Мата, а дошли као ђаје и арамије. Нарочито су добра причала.

Сл. 26. — Јоксим Игњатовић—Лучкоски (Беличица)

Данас се баве нешто земљорадњом, али много више, пошто земље немају, јер су им стари били овчари, баве се торбешким послом, зидарством. Ово последње они, кад су у својој средини, међу својим сељанима, стидећи се признају.

Пољанци (7 домова, потурчењаци) су дошли из дебарског поља, бежећи од крви. Изгледа да и поред све своје умешности, не могу ни у току од 150 година да се прилагоде планинској средини. У последње време нагло изумиру. За десет последњих година три су се огњишта угасила а у 7 садашњих домова свега су 4 детета. Веле да изумиру од „фукарлука“ т.ј. сиромаштине. Кажу: „Селаца сме без земља и овчари без овци“. Занимљиво је да су у своје држању сачували још увек много избегличког духа.

Гаџанци (4 дома, потурчењаци) такође су дошљаци, као и *Пандевци* (4 дома, потурчењаци). Дошли су из Албаније, али не знају из кога места. Раније били чобани, а сад су сиромашни земљорадници и зидари.²⁵

22 — Засебну групу чине села *Беличица*, *Кичиница*, *Волковија* и *Сенце*. Оснивачи ових села су Аромунци који су доласком српског елемента били потиснути са Мавровског Поља²⁶ на ову шумовиту, сиромашнију и мање приступачну падину Бистре. Поред овога оснивачког становништва, које је примило све српске обичаје и албански језик али је типски остало претежно арумунско (в. сл. 25), има у овим селима још и придошлих српских сојева. Становништво се бави као и некада сточарством, само сада ситним сточарством, јер с једне стране само становништво дегенерише и постаје неспособним за веће подухвате, а с друге стране нове географско-политичке прилике не пружају му ближи какав зимовник за већи број оваца.

Нарочито рђаве економске прилике, које намеће само тле и положај ових насеља, убрзавају процес дегенерације становништва. Депримирајући утицај су на њих вршила до ослобођења и пљачкашка села Трница и Д'ово, која су се налазила према њима и у сталном додиру са њима.

Горњореканска поноситост у њиховом држању бледи, ишчезава и замењује се постепено код неког соја више а код неког мање, све већом снисходљивошћу и добродушношћу. Али у необично дубокој резервисаности

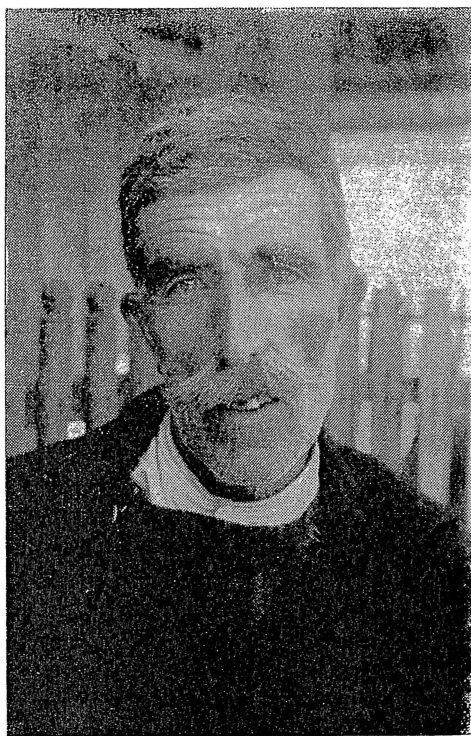
²⁵ Правећи збрку од махала и имена сојева (које, кад по неки пут погоди, наведе наопако), г. Т. Смиљанић као и увек не наводи најважније сојеве чак ни најинтересантније сојеве као што су старинци *Вучковци* и *Ковачанци*, па верује, сасвим погрешно да су сви Врбјанци дошљаци и то сви (!) дошли из Мата, незнајући уопште, разуме се, за интересантни сој Пољанци.

²⁶ В. нашу студију *Мавровска психичка група*. Гласник Скопског научн. друштва, 1930.

сваког појединца, сачувана је сама етнопсихолошка основа горњореканске карактеристичне поноситости и гордости.

Горњореканска депресија и паника, под оваквим општим условима, нарочито је појачана и наглашена код сојева ових села.

23 — *Беличица* је чисто сточарско насеље у коме преовлађује аромунски тип. Занимљиво је да има старијих жена које су у Беличици рођене а које знају савршено српски језик мавровског дијалекта и веле да, кад су оне биле девојке, ни пола Беличице није знало арбански, иако је то данас постао општи језик. Пре него што су пали под утицај својих бруталних суседа из Трнице и Д'бова, били су скоро сасвим србизирани. Примили су језик, обичаје па чак и српске народне умотворине као своје. Аромунски језик и успомену на своје аромунско порекло су сачували само људи који су због свога сточарског посла сачували односе са Аромунима из Крушева и Велеса (одакле су неки и дошли). Раније

Сл. 27. — Лефтер Максимовић—Крајовски
(Кичиница)

је село имало преко 30.000 оваца а данас има свега 2.000.

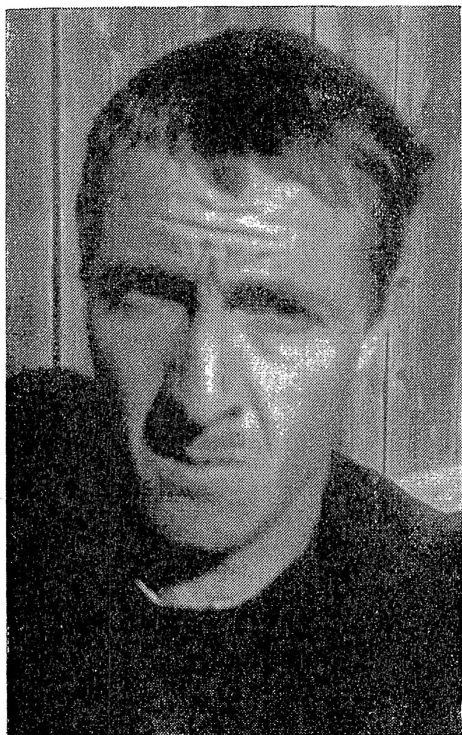
Занимљиво је то што и поред сачуваног народног предања о томе да су стари сојеви дошли из Маврова, не налазимо ниједан од самих ових сојева већ сојеве који су настали од домазета и једног посинка који су долазили у стариначке сојеве у изумирању и обнављали их.

Тако *Ђешковци* (13 домова, славе зимског и летњег Св. Николу) настали су од неког Ђешка који је као домазет дошао из Велеса. Ђалари су одувек, па и данас скоро искључиво овчари. (В. сл. 25).

Лучковци (8 домова, славе Св. Николу). (В. сл. 26).

Нусковци (8 домова, славе зимског и летњег Св. Николу) настали су такође од домазета Нуска за кога се не памти одакле је дошао. Одувек су били сточари, данас су помало земљорадници.

Брајковци (6 домова, славе Св. Петра) сој који је настао од Брајка, кога је био узео неки Илија који није имао деце као посинка из Маврова

Сл. 28. — Сава Марковић—Равановски
(Кичиница)

и оженио девојком из Беличице. Некада необично имућни и моћни ђалари, данас мањи овчари, у знатној дегенерацији.

Поред ових стариначких подмлађених сојева постоји још један досељенички сој: *Богучовци* (4 дома, славе Св. Варвару) који су побегли из Жужња пре „три појаса“ јер им је неки „силен тиран“, Арнаутин дошљак, Молаип преотео кућу и лепо имање које су стекли трговином „сос овни“.²⁷

24 — *Кичиница* је некада била веће горњореканско село. Данас се држи још сој *Маноиловци* (4 дома, славе Св. Петку). Последњи дом Арсеноваца отселио се у Врбен. Веле да,

Сл. 29. — Трпко Анђелковић—Деспотоски (Волковија)

док су претци Беличице били овчари, њихови претци су били „козари“. У последње време турске владавине живели „сос лебарлук“ у Цариграду. Али данас, пошто су се сасвим проредили и могу живети само од оно мало земље што имају око села, баве се скоро искључиво земљорадњом.

Једва се још одржавају сојеви, који су у наглom изумирању:

Крајовци (2 дома, славе Ђурђиц); (В. сл. 27).

Вељановци (1 дом, слави Св. Петку);

Огњановци (1 дом, слави Св. Петку);

Грубановци (1 дом, слави Св. Петку); и

Равановци (1 дом, слави Ђурђиц и Спасовден). (В. сл. 28).

Своје претке претстављају као необично просте. О њима веле: „Сол не имале. Не знале ни шо сол е“. А себе претстављају као највеће мученике из турског доба. Често се чује где понављају извесне реченице које су постале изреке, као: „Сме видели много“; или „Овдешни људи сме варени, печени и сушени“. Својим географским положајем су били изложени свима недаћама Горње Реке и због своје слабе отпорности и мекоће поднели их све.²⁸

25 — На ударцу је било такође и село *Волковија*, које се зато неколико пута померало. Раније било далеко изнад данашњег насеља и звало се симболичним именом *Бежово*.

²⁷ И поред овако јасно и довољно очуваних података г. Т. Смиљанић се задовољава следећом конфузијом: „У селу су мале: *Горно мало*, са породицама *Богуч* 17 к., славе Св. Николу *Хаџије*, дошли из Жужња пре пет поколења испред Арнаута, славе Св. Варвару. *Долно мало*, са породицама: *Ђешковић* славе Св. Николу; *Ћушкович* славе Св. Николу. Придошлих породица има и из Нистрова“ (ор. cit. р. 118). Које ли су то „породице“ за које г. Смиљанић вели да су „придошле из Нистрова“? Какви су то „Хаџије“ који су дошли из Жужња? И шта је са Богучовцима у томе смислу? И у каквом ли односу стоје ове две „породице“ пошто никакав знак интерпункције их не дели? Зашто је г. Смиљанић од 4 дома Богучоваца направио 17? И зашто ли није ставио по коју овако произвољну цифру и поред оних других сасвим произвољних „породичних“ имена?

²⁸ Ево шта г. Т. Смиљанић вели о становништву *Кичинице*: „Породице у селу: Арсенит 1; Грубин 6 и Михал 4. Ови последњи су најстарији. Сви су православни. Арсенит славе Петков дан, а остали Ђурђев дан Арсени и Грубани дошли су из Нивишта и Врбена“ (ор. cit. р. 119). Али ко је дошао из Нивишта а ко из Врбена? Али како се зову ови сојеви „Арсенит“ или „Арсени“, „Грубин“ или „Грубан“? Је ли то г. Смиљанићева научна прецизност? И где је он ове сојеве нашао? И зар су Арсеновци уопште у Кичиници и то дошли из Врбена? Зар они нису у Врбену, и то дошли поодавно из Кичинице?

Старинци су се првобитно бавили сточарством, били, како предање вели, „ћаје“, „ћалари“, „ћелепи“. Затим су били дрводеље, стругари, качари. И најзад, данас су печалбари и земљорадници. У свему су слични становништву Беличице и Кичинице.

Деспојовци (1 дом, славе Митровден) нешто су отреситији и отпорнији према општој депресији. Стари им дошли из Бродца. „Гурбеџији“, „слаткаџији“ су у Скопљу. (В. сл. 29).

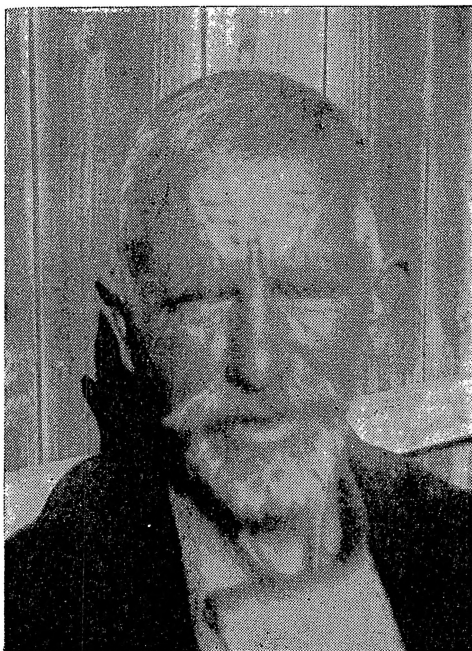
Истим занатом баве и исто се тако ожимају општем горњореканском етно-психолошком штимунгу и *Бибовци* (5 домова, славе Митровден). Ово долази свакојако отуда што треба да су релативно скорији дошљаци.

Иначе стариначки сојеви као што су *Ноловци* (4 дома православна, славе Ђурђевдан, а 4 дома потурчењака, раније качака) и *Малоски* (4 дома потурчењака) у карактеристичној горњореканској су депресији.

Овоме додајмо сој *Гуље* (2 дома,

Сл. 30. — Душан Бибовић—Бибоски (Волковија)

Сл. 31. — Зулфија Шерифовић—Гуље (Волковија)

потурчењаци) који се инверзном миграцијом доселио из горњополошког села Корито (В. сл. 31 и 32); сој *Тозовци* (2 дома, славе Митровден) који је поодавно дошао из Бродца а из тамошњег соја Чикрамона (В. сл. 33); и сој *Јовковци* (4 дома, славе Митровден) који је такође дошљачки али не памти се одакле је дошао; и са овим имамо потпун преглед антропогеографске композиције Волковије.²⁹

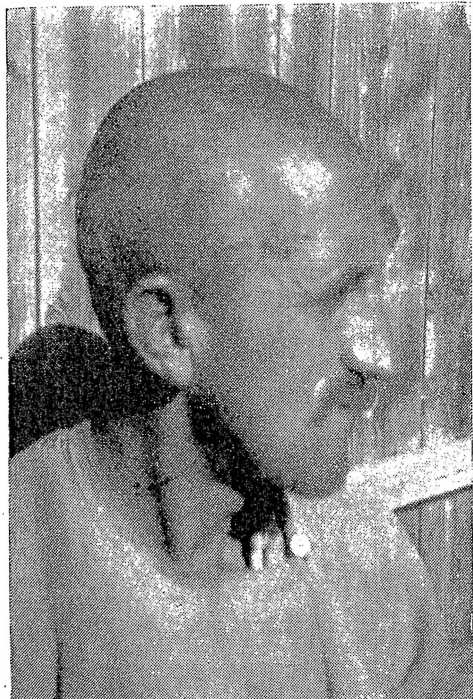
Ту чињеницу што су у истој соју једне породице православне а друге муслиманске у овој насељу објашњавају и кад се о томе не питају: „Да се спасиме едно со друго. Еден брат рисјан а други се потурчил“. У овој селу које је са Беличицом и Кичиницом било нарочито на ударцу, истиче се нешто више него у другим селима Горње Реке свест о томе да им је религија само друштвено-политичко средство.

26 — *Сенце* је основао, по предању, неки овчар на одличној ливади

²⁹ О овој селу, међутим, г. Т. Смиљанић, вели свега ово: „Породице су: Јовко, хришћани, дошли из Рибнице; Гуло, мухамеданци; Ноко, мухамеданци; Мајло, мухамеданци; Џико, хришћани; Коло, хришћани дошли из Жужња“ (ор. cit. p. 119). „Породице“!? А зашто г. Смиљанић није одредио сојеве!? Чини нам се да у напакно написаном имену „Мајло“ смео познати онај сој који се у селу назива *Малоски*. А остала имена (без назнаке броја домова!? су, као што се читалац може уверити упоређујући их са оним што смо ми утврдили, само произвољност.

коју је због њеног доброг сена из милоште звао Сенце. У свему је типично Горњореканско насеље и припада групици Беличице, Кичинице и Волковије тиме што су јој основни стариначки сојеви носиоци главних арумунских етничких карактеристика. Одликују се пак тиме што су у већој мери и боље сачували српски језик и што се имена сојева завршавају са *иц* а не са *ци*.

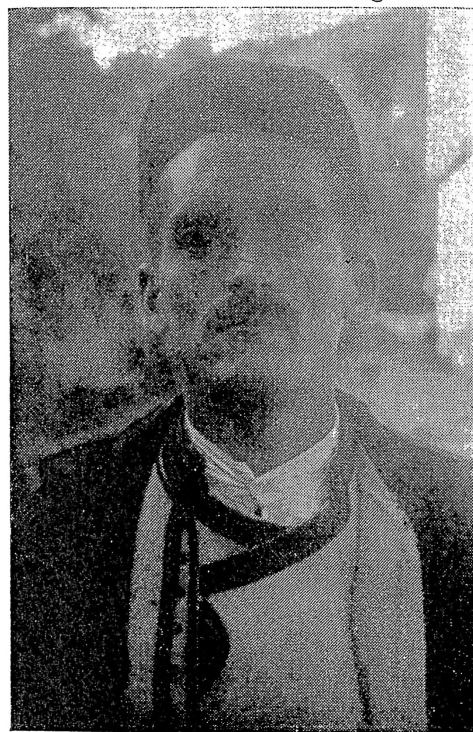
Стариначки сојеви су *Крнџевски* (8 домова, славе Св. Богородицу) и *Пецовски* (5 домова, славе Св. Богородицу) који су сачињавали раније један сој који се звао старим именом *Цицковиц*. Раније били ћалари, а данас су печалбари („слаткаџији“) и земљорадници. Из соја Пецовских су Хаџи Билбил Пецовски и Арсен Пецовски, моћни „ћехаје“ који су пре стотину година

Сл. 32. — Емин Мустафовић—Исмаилоски огранак Гуља (Волковија)

Сл. 33. — Ниџифор Исаковић—Тозовски (Волковија), старином од Чикрамона из Бродца

Сл. 34. — Мустафа Синановић Леревиц (Сенце)

сазидали дивну цркву Св. Богородице у свему сличну цркви Бигорског Св. Јована. Хаџи Билбил је још познат као заштитник горњореканских хришћана, сличан поп Боју из Маврова, Ђурчину из Лазаропоља и Василију Хаџијевском из Галичника, својим савременицима.

Леревиц (7 домова, потурчењаци) такође је стариначки сој који, кад се потурчио, задржао је своје старо име, а забранио појединим својим породицама које нису прешле у ислам да се могу истим именом називати, те су се ове породице назвале по своме, пред-

воднику Нончи, *Нончеовски* (2 дома, славе Св. Богородицу). Данас су у наглој дегенерацији. Лети су земљорадници, а зими печалбари, надничари.

Балковиц (17 домова, потурчењаци) исто тако је примио веру муслиманску у исто време кад и Леревици, пре сто и педесетак година. Као и сви други у селу, лети обрађују оно мало зиратног земљишта што имају, а зими надниче или се баве ситном уличном трговином. Захваљујући строгости и фанатичности свога мухамеданства, расно се боље одржали од других сојева у овоме насељу, али зато нису ништа мање у депресији од других.³⁰

27 — Села *Трница* и *Д'ово*, потпуно опустела данас, била су два строго затворена пљачкашка гнезда о чијим сојевима и унутрашњим приликама нико никада није ништа знао, те о њима не можемо ни данас имати скоро никаквих података. Били су муслимани, а дошли из Албаније. По опису њихове статуре и комплексије, несумњиво је да су били типични Арбанаси. Нешто због свога муслиманског фанатизма (изузетног у Горњој Реци) а нешто под упливом свога етнопсихолошког пљачкашког карактера дали су нарочити отпор у Балканском рату и у својој огорченој борби делом су уништени а делом се раселили.

III

ДУХОВНИ ЖИВОТ ГОРЊОРЕКАНСКЕ ГРУПЕ КАО ЦЕЛИНЕ

28 — Детаљна анализа нас је довела до необично различитих етнопсихолошких компонената горњореканске етнопсихолошке групе. И ова различитост није површинска разноликост већ дубока хетерогеност.

Разнога порекла, разних етничких одлика, разних типова, разних настрјења, разних темперамената и психолошких профила, горњорекански сојеви нису били географским својим положајем приморани да се асимилију, као што су били приморани првобитно врло различити сојеви на пр. Малешева или Струшкога Поља. Напротив, сама географска средина, изолујући својим клисурастим дубодолинама насеља и поједине групе насеља, подржавала је хетерогеност ове групе.

И тек пошто смо подробно разгледали све шаренило компонената ове групе може нам бити јасна слика онога духа подвојености и индивидуалне поноситости који у њој мора владати. Сваки се осећа друкчијим, и не само да јесте већ и мора бити друкчији, навикнут на такво осећање самим земљиштем у овоме крају исецканом високим врлетним планинама на изоловане дубодолине а упућен на њега целокупном својом етнопсихолошком даљом диференцијацијом.

Па чиме се манифестује основна горњореканска етнопсихолошка одлика: *поноситост*?

С једне стране дубока затвореност, великашка повученост у себе, ћутање које покрива као светињу личну унутрашњост, а с друге стране сваки

³⁰ Уместо ових тако конкретних, интересантних и разумљивих антропогеографских дата, ево шта г. Т. Смиљанић налази и каже: „Породице су: Леревит, Цицкавит и Балковит. Сви су православни и славе Велику Богородицу“ (ор. cit. р. 119). И то је све. Помиње само и то „породице“. Зар су то „породице“!? Помиње их нетачно, не назначује број кућа. Зашто? Сигурно из истог разлога из којег вели да су „сви православни и славе Велику Богородицу“, иако су Леревици и Балкавици, који чине велику већину села, и које он наводи, муслимани. Али под упливом чега је могао г. Смиљанић тврдити за село које је претежно муслиманско, да је православно? — Сад, после свих наших осврта на г. Смиљанићев антропогеографски „рад“ постаје јасно и за онога читаоца који није имао времена да упоређује моју етнопсихолошку студију о Мавровцима са његовим антропогеографским „радом“ о истом предмету, зашто се нисам уопште могао ослонити на г. Смиљанићева „научна проматрања“ већ сам морао посао испочетка почети. А јасно је да би био мучан и узалудан посао и даље се освртати на тако непоуздане податке као што их пружају г. Смиљанићев антропогеографски „радови“.

увек лагани покрет, свака увек тиха реч, сваки израз је сигуран у својој одмерености. Такви су они индивидуално, у својој породици или са странцима.

Нађу ли се Горњореканци, више њих, у групи, повијених су леђа, лако погнути и изгледају замишљени, мање или више тужни. Из свега њиховог држања се чита депресија.

Али чим се ко издвоји, подигне он главу, погледа оштро и поуздано, а доња усна му се неприметно с презрењем истури. И ако му очи остају увек овлаш замагљене и забринуте, цело његово индивидуално држање одише потпуном повученошћу у се, а сваки покрет и свака реч изгледа као нешто што се преко воље од себе даје.

Врло важан део овог спољашњег необично поноситог индивидуалног држања је богаташко одело које без разлике сваки Горњореканац на себе ставља. Све мора да је од најбољег сукна и гајтана, кад је народна ношња, а све од најскупљег штофа, кад је грађанско одело, све најкусније скројено и са највећом пажњом ношено.

Ево како изгледа типични Горњореканац, Данило Ђерасимовић, са својом женом у свакодневном држању и оделу. (В. сл. 35).

Сл. 35. — Данило Ђерасимовић, са женом, — из Бродца (у свакодневном оделу).

А ево како опет као печалбарски син и сâм печалбар, кад дуже времена проведе у иностранству, научи неколико језика и прими западну културу, типични Горњореканац Патрик Анастасовић из Бродца. (В. сл. 36).

Женско народно горњореканско одело је све у срми, нарочито „долама“. И што жена носи на себи више злата, сребра и свиле то је поноситија. И свака би Горњореканка да најраскошније и најимпозантније изгледа, у томе потпуно личећи на Горњореканца.

Исту ову поноситост коју налазимо у држању и ношњи, налазимо и у горњореканском начину зидања домова. Нису то само чвршће зидане куће, које могу да заштите стоку и људе од качачких напада, већ често горде високе куле зидане од најлепшег камена, редовно на неколико спратова, често са засвођеним прозорима и кокетним бацама на крововима, а презриво закићене многим пушкарницама. Сву дваестогодишњу печалбарску уштеду троше да сазидају само што већу и што лепшу „кулу“. Кућу друк-

Сл. 36. — Патрик Анастасовић из Бродца (у празничном оделу)

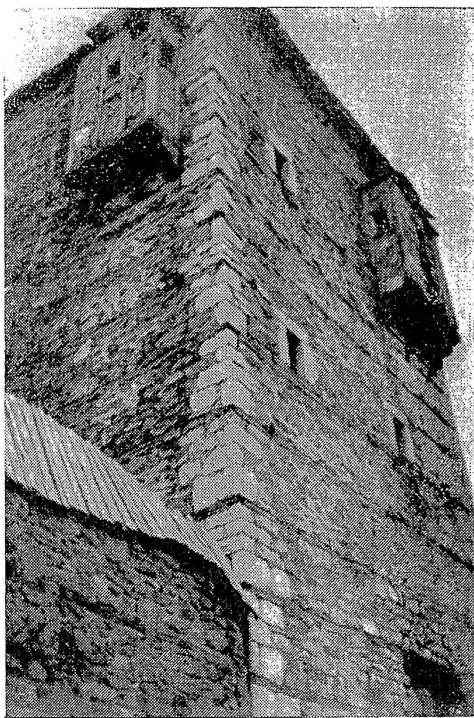

чије и не зову него „кулом“ и сањају само о томе како ће сазидати највећу „кулу“ у Горњој Реци. О томе чак и певају. Песма, која се код њих најчешће чује и коју они сматрају само својом, прижељкује кулу од „девет ката“ а „врата од дуката“:

Кога су бил, мори Ђурђо,
Дете како тебе,
Су шетало, мори Ђурђо,
Све стару Србију;
Су печалил, мори Ђурђо,
Жл'те махмудије;
Су направил, мори Ђурђо,
Кула девет ката,
Девет ката, мори Ђурђо,
Кула девет ката;
А вратата, мори Ђурђо,
Врата од дуката,
И пенцере, мори Ђурђо,
Од сувото злато.³¹

Од личног држања преко одела до дома, све што је собом Горњореканац и све што је његово мора да бриљира; његово ја, у најширем смислу, треба далеко да наткриљује све друге и да блиста у својој раскоши.

Ако се питамо, откуд оволики понос, први одговор који нам се намеће после свега што смо досад разазнали јесте да је последица горњореканске етнопсихолошке хетерогености и индивидуализма, подржаваних од свију географских, етничких, психолошких

Сл. 37. — Једна „кула“ у Кракорници

и историских чинилаца. Али последица је он још једног другог етнопсихолошког момента. Поноситом својом појавом, која је сушта супротност његовом држању кад се нађе у групи са својим сељанима, Горњореканац несвесно хоће да маскира дубоку своју унутрашњу депресију и друштвену панику. Да би савладао осећање паничног страха који га обузима кад се у друштву нађе, Горњореканац се вештачки издваја и туђи од друштва самим својим ставом поноса, којим он најзад себи сугерира презирање друштва и панике коју му оно и групно психолошки нужно улива. Најзад је овај понос донекле и

Сл. 38. — Две „куле“ у Бродцу

застрашујућа маска депримираног борца који хоће макар [и] њоме да покуша обезбедити се.

³¹ Прибележено од Манојла Додића (сој Ивановића) из Бродца.

29 — Осим чисто етнопсихолошког чиниоца, симболизираног поносом, у стварању дубоке групне депресије код Горњореканаца је дејствовала и *нагла расна дегенерација*. За последњих шездесет година горњореканско становништво се свело на једну петину, а нису данас, као што смо видели, ретки сојеви од пет и осам домова који имају свега једно или два мушка детета.

И Горњореканци са највећом тугом осећају ово своје изумирање. Ствара то код њих нарочито дубоку групну депресију јер се у овој несрећи они осећају ипак блиски једни другим.

Узрок своје изумирању не виде они у своје печалбарском животу, слабој сексуалној отпорности у туђини и последицама које отуда долазе, ма да се жале да су им мушкарци нових генерација све мање мушки. А о томе и у песми певају, коју они врло често певају, много чешће него други Јужносрбијанци :

Мори Пемпе, бело Пемпе,
Што ти текна па побегна
Ноћно време по ладово?
Да ли кућа не аресаш?
Да ли свекор не бендисаш?

— Свекорот е кротко јагње.
Кабаетот код момчето:
Мома легни, мома стани,
Бело лице нељубено,
Танка снага нескршена.

Необично примитивног менталитета, Горњореканци објашњавају своје дегенерисање разним натприродним бићима, чинима и клетвама.

Тако у Рибници, Тануши, Грекеју и Њивишту верује се да толосум који живи у подземљу разрушеног манастира Св. Ђорђа излази ноћу, мори децу и јалови жене. Ево шта нам је у томе смислу испричао старац Ислам Јајовић (од Ломеја) из Тануше: „Еден човек пред педесе години ноћа помина Рибница. Каде манастир Свети Ђорђе му излегло едно јаре на п'т. Полека, полека, го уфатил јарето. Го љубил и го турил на коњ, на самар, да го носи на дом. Дошел на греканска река да изгази вода. Тога јаре порастел, станал голем и го запреп коњот, и нема веће да идет. Милувал го човек: „Коце, коце, коце“... А кога го видел голем, се уплашел. Јарец тога викнал како гром: „Коце, коце, коце“... и рипнал и избегао. Човек паднал на земја. Кого се пробудио, нашел коњ како вода. То не било јаре, бил толосум што жени неротки прави а деца ноћа давит“. — У фантастичном овоме веровању о толосуму стварна је само грижа савести код потурченог становништва и можда потсвесно сујеверје да изумиру због тога што су преврнули вером. Толосум би се јављао као симболизација напуштеног хришћанства које се свети.

У Жужњу је становништво уверено да је у тако наглом опадању због тога што је проклето од владике који је осветио жужањску цркву. Томе владици је изгледала демоничка госпоштина ових сељака, те је проклео сваку жену која се у срму облачи, сваку младу која на свадби даје више од дванаест пари чарапа и младожењу који девојку плати више од дванаест лира да од „срце свој пород нема“. Али, и поред све своје сиромаштине, жене нису могле не ићи у срми, људи се нису могли не разметати расипајући о свадбама на стотине и стотине лира а девојке растурајући великашке дарове; зато их је, верују, погодила клетва, те изумиру и ускоро их можда неће више ни бити.

И у свакоме горњореканском селу прича се по једна оваква фантастична али карактеристична прича и тиме објашњава нарочито депримирајућа дегенерација становништва.

30 — Тон сваког друштвенога скупа, о свадби или слави, Ускрсу, Ђурђевдану или Бајраму, јесте потиштеност и туга. И кад из пушака пуцају и узвикују, тужни су, депримирани. И чине то као стари неки обичај.

Ниједна свечаност није код њих весела. Иако је сваки појединац укрућен својим поноситим ставом, сваки горњорекански скуп је тужан. И баш због

ове поносите укрућености свих појединаца, скуп и јесте мртав, без интимности, невесео.

Горњореканци не знају веселих песама. Скоро све песме које су још на српском језику сачували и које смо чули тужних су мелодија и тужних мотива. Примера ради наводимо их неколико типичних. Пре свега једну љубавну:

Ракида, мома Ракида,
Зашто си болна лежала?

Зашто си болна лежала,
Зашто си ме не казала?

Понадо да ти донесам
Љута ракија велешка.

Понадо да ти донесам

Црвена вина тиквешка.

Понадо да ти донесам
Сухана грозја солунска.

Понадо да ти донесам
Тетоска пресна јабулка,

По месечина кината,
У мој ковчегот чувана.

Ништа весилији мотив није ни ове друге коју смо, као и прву, чули од Димитрија Поповића-Пејчамонског из Бродца:

Бог д' убије, Васке,
Твоја стара мајка,
Што те дала, Васке,
Мошне на далеко,
На далеко, Васке,
Преко три планини,
Три планини, Васке,

У тој Белиграда,
Белиграда, Васке,
Три години дана,
Три години дана, Васке,
Три дена, три ноћа.
Јал тебе да земам, Васке,
Јал нећу да живам.

Али кад се у песми баш и узима љубљена девојка и онда се тугује и плаче. Ево једне свадбене песме у којој момче зна само једно да саветује своме „дорији“, а то је да „сузе рони“:

Потпитувам, џанум, заминувам,
На бел камѐн починувам,
Малките моми потпитувам:
Дека седи калеш Граждан,
Калеш Граждан, џанум, Бојаџиска,
Да ми вапцат, џанам, два бајрака,
Један црвен, џанам, други зелен,
Црвениот, џанам, за на свадба,

Зелениот, џанам, за на војска. —
Ајде, море, коњче, мој дорија,
Каде видиш, џанум, црвен бајрак,
Кротко му дај, џанам, солзи ранај.
Каде видиш, море, мој дорија,
Каде видиш, џанам, зелен бајрак,
Кротко му дај, џанам, солзи ранај.³²

И све песме које се на албанском певају тужне су садржине и мелодије, и сасвим у тону горњореканског скупа или свечаности.

31 — Распитујући се за садржину песама које се певају на арбанском, утврдили смо да су у великој већини случајева ове песме истоветних мотива са песмама које се на српском певају у мавровској, торбешкој и мијачкој психичкој групи, али се извесне на српском певају и у самој Горњој Реци. Изузетак чине само две групе песама.

Прву групу изузетака сачињавају пљачкашке песме, које пева становништво изразито пљачкашких насеља и у којима се описују значајније пљачке из прошлости. Тако, на пример, следећа нарочито позната песма:

³² Певали Серафим Николић и Димитрије Поповић из Бродца.

Превод:

Хајд, хајд, Констандине,
 Теја киша ме скршела,
 Бетке паша сунхашере.
 Хајд, хајд, газда Никола,
 Тезом џаден Констандинит.
 Далу ати, Констандине,
 Ћетка хије тунус феси,
 Фалма му се те прека техти.
 Хајд, хајд, газда Никола,
 Ме до чуна поси мола.³³

Хајде, хајде, Констандине,
 Код те цркве окречене,
 Где смо пашу затворили.
 Хајде, хајде, газда Никола,
 Да на друму ухватимо Константина.
 Стан почекај, Констандине,
 Што накриви фино фешче,
 Дај га, иначе ће нож да реже.
 Хајде, хајде, газда Никола,
 С момцима као јабукама.

Оно што нам је код ових песама пало у очи, јесте да су врло често нејасне. Садржина им остаје, као код ове наведене песме (што се може видети из превода) без унутрашње везе. И кад се певачи припитају за оштрије и боље објашњење, они редовно без икаквога успеха покушавају, и на крају крајева признају да им је садржина сасвим нејасна. За објашњење ових песама смо питали у свима горњореканским селима и нигде га нисмо добили.

Једино нам изгледа могуће да су ове песме испевали прави Арбанаси, дошљаци, прави пљачкаши, на добром арбанском језику, али су их од њих научили староседеоци, Срби, који још језик нису знали, већ стихове без разумевања, са прескоцима и наопако памтили. И важно је етнолошки и етнопсихолошки да су ове песме само овако невезане и бесмислене сачуване. Ово само потврђује резултате које смо добили испитујући компоненте ове етнопсихолошке групе и утврђујући порекло горњореканског становништва. Огромна већина је пореклом и типом српска и, кад је почела придошла арбанска мањина да пева на своје језику о својим подвизима, ова већина морајући миметички прихватити ове песме, прихватила их је са неразумевашем и непотпуно. Међутим, док је ова већина научила нешто боље арбански, пљачкашки Арбанаси су се већ дегенерисали (у „сергиције“ и др.), те су песме сачуване онакве какве их је српска већина у прво доба запамтила. — Уосталом, никад Горњореканци нису ни научили потпуно арбански језик. Веле да се не могу разумети са правим Арбанасима и да их зато на пазару у Дебру прави Арбанаси називају презриво „Торбешима“. Нистровски свештеник Тодор Јовановић нам је објашњавао да се горњорекански арбански говор разликује од арбанског језика тиме што садржи много српских речи (које означавају ствари у кући и обичном свакодневном животу, као и предмете који се употребљавају у разним обичајима), затим што многи облици имају српске наставке и најзад што је синтакса чисто српска. У Дебру смо слушали од Малисора да им је горњорекански говор потпуно неразумљив и да чини на њих неподношљиви утисак наказно ружног мрмљања.

Све док лингвисти не буду са своје тачке гледишта проучили горњорекански говор, етнопсихолошки ће остати за нас загонетно: зашто је ова етнопсихолошка група, која је врло снажних језичких мнемичких диспозиција³⁴ и у којој је правило да печалбари знају по четири-пет језика и то савршено, овако накарадно научила арбански који је постао њихов домаћи језик под притиском последњих дошљака. Етнопсихолошка хипотеза, која нам се као објашњење намеће, јесте да је у оваквом говору горњореканска група несвесно се сјасавала пасивном резистенцијом од етничке асимилације која им је прешла од Арбанаса који су нагло надирали кроз Горњу Реку као капију своје миграције на Исток. Али наша етнопсихолошка разматрања о горњореканском говору се морају задржати на овој хипотези, очекујући да лингвистичка студија буде учињена.

³³ Забележено од Тодора Јовановића-Пуреја, свештеника из Нистрова.

³⁴ Видети горе Део I, одељак 3.

Другу групу песама, које се на арбанском певају а чији мотиви не постоје у песмама које се певају на српском у Горњој Реци и околним етнопсихолошким групама, сачињавају песме скоријега датума, са грађанским мотивима, несумњиво донетим из арбанских приморских градова. Оне обично одишу неморалом перифериских кафаница и ћумеза, одакле су их печалбари свакојако и донели. Примера ради наведимо следећу:

Превод:

Метелику вија, вија.
Ајде, зојне, шкоим ке шпиа.

Метелику тура, тура.
Ајде зојне, те ска бура.

Метелику низет пара.
Ајде зојне дилна пара.

Долан бафчет мемлел лула
Лумни уни сим виен ружа.

Метелик је цртан, цртан,
Хајде, Госпођо, да идемо кући.

Метелик је сликан, сликан,
Хајде, Госпођо, пошто нема мушкараца.

Метелик је двадесет пара,
Хајде, Госпођо, само напред.

Изишла је у башту да бере цвеће,
Благо мени долази ми ружа.

Ове су песме, веле, много чистијега арбанског језика, ма да се и у њима нађе по гдекоја српска реч (као овде *ружа*) и који српски облик (овде вокатив *зојне* уместо *зоја*). Сматрају се новим и модерним.

32 — Изгледа нам важно обратити пажњу овде на нарочити случај старијих песама чија се свака строфа почиње на српском, продужује на турском, наставља на арбанском и турском, да се заврши на српском. Интересантно је да су куплети код оваквих песама редовно на српском, а рефрени су испевани мешавином од три језика. Значајно нам изгледа још и то што су рефрени релативно врло дугачки као да се хоће њима (на арбанском и турском) да забашури српски језик у куплету, који се увек састоји из само једног или два стиха.

Ове се песме обично певају у колу. Наведимо примера ради следећу песму коју смо чули на једној муслиманској свадби у Тануши и прибележили од Рустема Изаировића из Рибнице.

Имаш очи
Како филџан.
Јанд дим, аман;
Јал вара им
Ђел, анума.
Пат бој рица, чико,
Фале е чешме му.
Сојле беним ле оф, оф!
Збори сос мене!

Превод рефрена:

Изгорех, аман;
Молим те,
Дођи, ханумо. (Турски).
Молим те, девојко,
Дај ми чесму. (Арбански).
Говори са мном, ох, ох! (Турски).

Прва два стиха сачињавају куплет а последњих седам стихова стални рефрен. Песма у целини и до краја гласи:

Имаш уста
Како кути.
Јанд дим, аман;.... (рефрен)

Имаш зоби
Како шећер.
Јанд дим, аман;.... (рефрен)

Имаш коси
Како синџир.
Јанд дим, аман;.... (рефрен)

Имаш р'ке
За прстене.
Јанд дим, аман;.... (рефрен)

Имаш лико
Како симит.
Јанд дим, аман;.... (рефрен)

Имаш тело
За ђерданче.
Јанд дим, аман;.... (рефрен)

Имаш врата
Од дуката.
Јанд дим, аман;.... (рефрен)

Имаш ноги
За кондури.
Јанд дим, аман;.... (рефрен)

Имамо ли у овој врсти песама израз горњореканског миметизма у његовој првобитној форми или само старију колску песму која се због недовољне асимилације играча пева (ради доброг расположења свију) на три језика, не бисмо могли одлучити. — Ова врста песама у сваком случају врло лепо симболизира етнопсихолошку хетерогеност горњореканске друштвене средине.

33 — Међу старије своје песме рачунају и две које се односе на Први Устанак и краља Милана.

Читава Горња Река зна песму о Хајдук Вељку и Кара-Мустафи и врло радо је пева. Горњореканци веле да су њихови стари донели ову песму из Србије где су били са Мавровцима пожурили Карађорђу помоћ. По предању, борили су се око Зајечара и Неготина уз Хајдук Вељка. Песма се пева овим речима:

Деј гиди, болен Кара-Мустафа,
Кој ће ти ја носит твоја остра сабја?
— Нека је носит тој Хајдут Велко
Зашто је више јунак од мене.

— Кој ће ти ја носит твоја т'нка пушка,
Деј гиди, болен Кара-Мустафа?
— Нека ја носит тај Хајдут Велко,
Зашто је више јунак од мене.

— Кој ће ти ја љубит твоја верна љуба,
Деј гиди, болен Кара-Мустафа?
— Нека ја љубит тој Хајдут Велко
Зашто је више јунак од мене.³⁵

По причању многих старијих људи, српска национална свест била се потпуно одржала у Горњој Реци све до осамдесетих година прошлог века. Са поносом указују они на потписе својих предака дародаваца икона по својим црквама, који се редовно до тога доба, па и доцније, завршавају са *вић*. А затим памте они кратку једну своју песму о краљу Милану, из доба српско-турског рата, кад су и сами прижељкивали ослобођење:

Хајд, Милане,
Крале мој;

Хајд, Милане,
Јаде мој,

От Турчино
Не се бој.³⁶

А за доказ сачуваног националног осећања разборитији Горњореканци редовно указују на „славу“ (коју „славом“ зову и кад албански говоре) коју су сви сојеви одржали и поред свију недаћа кроз које су прошли.

34 — Интересантно је што се у горњореканској етнопсихолошкој хетерогености, подвојености, индивидуализму сачувао као „старска песна“ можда раније постојећи синтетички еп који је обухватао целу народну историску традицију. Пејчамоски сој, који је старином из жупе Сиринић, сачувао је ову врло дугу песму до данашњих дана. Њоме стогодишњак Никола Пеј-

³⁵ Манојло Додић, од Ивановића из Бродца, и Тодор Јовановић од Пуреја из Нистрова.

³⁶ Певао ми Тодор Јовановић од Пуреја из Нистрова.

чамоски обухвата на народни начин све догађаје од боја на Косову до Карађорђа, краља Милана и данашњих дана. Ова „старска песна“, која има 944 стиха, почиње се врло лепим стиховима у којима још једном долазл до израза горњореканска љубав према „кулама“ те се патетички описују дворови цара Лазара, гледани ноћу са Шаре, пред заплет који ће донети Косовски бој:

Мили Боже, то чудо големо!
Мили Боже, то чудо големо,
Сви дворови од жежено сребро
И сви кули од то суо злато
Светат ноћи, Крушевац се виђа

И од Шара и Пирин планина;
Светат кули, светат и дворови,
По дворови силна српска војска,
А на кули српски цар Лазаре,
Цар Лазаре со лути војводи.

И читава ова огромна песма дата је овако широким и снажним епским по-тезом. Она моћно обухвата пропаст српске државе, робовање и најзад васкрс српске државе, завршавајући се стиховима:

Што чекафме ете дочекафме,
Сва Србија, еј, стана слободна.

Ова се песма продужавала преносећи се с колена на колено и последњи певач, чича Никола, завршава је опевајући садашњицу. Је ли цела песма настала оваквим додавањима као што је чича Николино о садашњем вре-мену? — Сам певач уверава да је његов отац допевао стихове (уосталом нетачне и фантастичне) о краљу Милану. О ранијем времену не можемо имати никаквих конкретних података. Но то за нас и није од специјалне важности. Оно што нас етнопсихолошки интересује јесте да у хетерогености горњореканског елемента и при тако великом арбанском етничком притиску одржи се ипак овако дубока народна традиција.

35 — Обичајни живот Горњореканаца се битно не разликује од оби-чајног живота Мавровске групе, осим што живот ове последње далеко је богатији својим споредним обредним компликацијама (последица карактери-стичне мавровске имагинативности и синтетичности). Има и обреда у обича-јима Горњореканаца, који се не врше код Мавроваца, али они су врло ретки. Тако кад о слави домаћин однесе у цркву „џиштар“ или „џанагију“, која се састоји од колача („бук“) и жита („грун“), и свештеник изврши над тим црквени обред, заврши се тиме што свештеник угаси свећу у кандилу и мироше свечара стављајући му угашеним фитиљом крст на чело.

Исто тако се врло ретко разликују Горњореканци у својим веровањима од Мавроваца. Иако далеко примитивнијег менталитета, ретко је код Горњо-реканаца веровање, које не би постојало код Мавроваца, као оно да „вапер“ је дете (без носне преграде) које се рађа од жене и „лугата“ („умрен човек“), и које једино може осетити свога оца и убити га из пушке. Неки Горњо-реканци тврде да може „лугата“ осетити куче „со четири очи“³⁷ и наћи га где се налази, али му не може ништа. У Тануши се прича да је пре два-десет и пет година убијен један „лугат“ који је много зла селу чинио, и то да га је убио неки „вапер“ који је доведен из брсјачког краја. Старији се-љани веле да кад је „вапер“ испалио пиштољ чуо се као крик: „Цр-р-р-р“, и затим се просула на ономе месту (које у селу показују), на коме је био за обичне људе невидљиви „лугат“, велика бара течности као из мућка.

Но ако садржином својих веровања Горњореканци се мало разликују од Мавроваца, самим својим верским ставом се дијаметрално разликују од свију својих суседа. У сталној су стрепњи од хиљаде натприродних злих бића и стотине могућих злонамерних чини. Верско држање, будући уопште битно друштвено, карактеристично је за горњореканску етнопсихолошку де-пресију.

³⁷ Које је црно а око очију има беле кругове (други пар очију).

Иза свега, сваког догађаја у друштву или природи, назиреу они понеку тајанствену замку, припремљену магички од људи или од натприродних бића. Психолошки су они непрестано окружени могућностима најразличитијих и највећих зала. И живе у непрестаној стрепњи која се лако претвара у верску или сујеверну панику.

У душевном животу Горњореканаца су „толосуми“, „лугати“, „вапери“, „караконцули“, — „витрушки“, „стихије“ или „вили“ (за њих ова три последња су иста бића), — „баби“, „урокљиви очи“, „вештерици“ итд. активнији чиниоци од свију других. У *своме дејству ова сујеверја су искључиво предмет страха и ј. психолошке објективације депресије. У њима налази израза и остварења етнопсихолошка депресија ове групе.*

За дубоку ову етнопсихолошку депресију је карактеристичан такође потпун верски еклектизам, неискључивост, неконструктивност, — једном речи верска хетерогеност како у друштву тако и код индивидуе. Нема оштрих разлика међу појединим верама.

Хоџа и поп иду у заједничкој литији, са измешаним својим вернима, те моле сваки на свој начин да киша падне. — Ако коме хришћанину у болести или каквој недаћи свештеникове молитве не помогну, он налази за сасвим природно да оде хоџи и плати му запис или амаџију, и обрнуто муслиман да дође свештенику по молитву, свету водицу и слично. — Нистровска црква је чувена због свога лечења душевних болести, те у њу доводе Горњореканци болеснике, без обзира којој вери припадају, да преноће. Доносе они за то богате дарове. — Верско држање Горњореканаца је прагматичко: главно је да некоме буде помогнуто, и добра је свака вера која може помоћи. Верска загриженост непозната је у овој групи. Напротив, све се вере практично усвајају и примењују; главно је да успеју.

36 — Етнопсихолошка одлика духовног живота горњореканске групе као целине је невероватно велика *срамежљивост* њених чланова *кад су у друштву.*

Међутим казати за једну групу да се одликује срамежљивошћу за чије чланове се утврдило да им је поноситост доминантна карактеристика кад се узму индивидуално, личи на противречност. У ствари понос и срамежљивост овде су два израза једне и исте етнопсихолошке чињенице: хетерогености, подвојености. Поноситост се јавља кад у хетерогености индивидуа се оријентисе индивидуално и осећа релативно моћном, а срамежљивост у моментима нужне веће друштвености, која се не може остварити и зато друштво притиска на индивидуу те настаје депресија, клонулост и дезоријентација. Поноситост и срамежљивост су лице и наличје једне и исте етнопсихолошке одлике: подвојености или страности или хетерогености духовне како сојевне тако породичне па тако и индивидуалне.

Срамежљивост је као и понос само један облик резервисаности која је прешла у дубоку карактерну црту и одлику темперамента.

И тај облик резерве налази се као особина у групном карактеру Горње Реке. У *друштву* су Горњореканци необично срамежљиви. За интимно, рођачко или пријатељско друштвено одушевљење и весеље и не знају. Кад се о личним својим или туђим стварима запитају, они, тобож, ништа не знају. Тешко је од њих добити и најобичније етнопсихолошке, антропогеографске и друге податке, толико су снеливљиви, срамежљиви, депримирано резервисани.

37 — На завршетку осврнимо се са стечених својих становишта на антропогеографске и етнопсихолошке одредбе које је Цвијић, познатом својом *проницљивошћу*, дао о горњореканској групи.

Пре свега приметимо да је несумњиво оно лапсус или случајна омашка, кад Цвијић,³⁸ говорећи о томе да се Мавровци мешају женидбама једино са

Горњореканцима, вели „са православним Арбанасима из Горње Реке“. Јер, сâм Цвијић мало даље³⁹ констатује сасвим тачно: „Три су села са правим Арбанасима: Трница, Дубово... и Штировица. Арбанашко становништво ова три села појачано је скорим досељавањем Арбанаса и неких мухамеданаца. Православни сматрају праве Арбанасе за своје највеће непријатеље. Није било давно када су бегови, међу осталима неки Сабрија из Трнице, дизали куле високо изнад пута и пљачкали путнике који су онуда пролазили“. — Детаљним испитивањем утврдили смо да досељених правих арбанашких сојева има још и у неким другим селима, на пример у Тануши и Њивишту, али остаје тачно да се и они оштро разликују од осталог становништва како типски тако и вером и читавим развитком друштвеног свог живота у овој крају и свом својом народном традицијом. Горњореканци јасно и увек сложено разликују праве Арбанасе у својим селима.

Цвијић је забележио горњореканску традицију по којој су Горњореканци „некада говорили само српски и да је „велики број добровољаца, „крџалија“, из овога краја пришао за време шумадишког устанка Карађорђу“, а приметио је да „нису само имена села него су и топографски називи чисто српски (н.пр. Големе Ливаде, Трнослава, Бразде, Говедарник итд.)“.⁴⁰

Што се језика тиче, у дужем нашем испитивању дошли смо у додир са бар неколико чланова из сваког соја, и нисмо наишли ни на једног јединог Горњореканца који не би знао да говори својим горњореканским српским говором, који је најближи мавровском. Тако мушкарци су двојезичари, говорећи српски и арбански. Жене, међутим, говоре обично само поквареним арбанским језиком. Мештани то објашњавају тиме што су жене остале увек код својих кућа (пошто су мушкарци одлазили раније за овцама, а за последњих сто година у печалбу) и биле највише изложене зулumu правих Арбанаса који су из Арбаније долазили у Горњу Реку у пљачкашке походе. За доказ овога су ми показали у Белици деvedесетогодишњу једну бабу која је била чуља и тврдила да јој је кад је имала тридесетак година један момак Сабрија Трнице отсекао уши зато што је слабо знала да говори горњореканским арбанским говором, додајући да је већина жена већ у то доба знала арбански али да их је било, нарочито старијих, које нису још биле потпуно научиле и зато се криле. Стари језик горњорекански је несумњиво српски, а арбански је научен миметички ради заштите од јачег.

Али још Цвијић је уочио овај необично интересантан етнопсихолошки проблем, говорећи:⁴¹ „Али се намеће питање: шта их је нагнало да задржавши православну веру приме арбанашки језик, тим пре што су Торбеши, који су непосредно испод њих у Радици, сасвим супротно томе, изгубивши православну веру ипак сачували српски језик. Можда би се ово могло објаснити њиховим географским и етничким положајем, јер су осим Маврова и предела низ Радику, са свију страна опкољени Арбанасима“. Али баш с обзиром на ово последње, географски и етнички положај Торбеша нимало се не разликује од горњореканског. Цвијић је не може бити оштрије видео проблем, али за његово решење нужна је била егзактнија експериментална етнопсихолошка метода. Овом методом, као што смо то горе разложили,⁴² *диференцијално психолошки савршено јасно се утврђује да су Горњореканци морали, по закону најмањег напора миметички се језички сличити са Арбанасима, јер су за то одговарајуће способности код њих необично развијене а одушрећи се у својим веровањима и обичајима јер је вољна функција код њих знајнога сћепена; док су доњорекански Торбеши због врло слабих способности хоћења подложни сугестији и миметички се сличили примајући веру а језик арбански нису уопште могли примити јер су врло ниских језичких мнемичких способности. У различитости самих етнопсихолошких*

³⁹ Ibid. стр. 165 – 166.

⁴⁰ Loc. cit.

⁴¹ Балканско полуострво, књ. II стр. 166.

⁴² Видети I, одељак 3.

профила Горњореканаца и Торбеша налазе се узроци различите њихове мимичке реакције.

Што се тиче Цвијићеве белешке горњореканске традиције по којој су Горњореканци као добровољци учествовали у првом Устанку, знамо сад и то да су неки Горњореканци то своје предање о Устанку ставили као део своје народне историје у своју „Сипарску пјесну“.

Сасвим је тачна Цвијићева антропогеографска примедба да су Горњореканци „слични мавровској групи“. Знамо сад и зашто су слични Мавровцима. Слични су зато што су слична мешавина становништва. По своме пореклу Мавровци⁴³ су скоро истоветни са Горњореканцима,⁴⁴ уз једино ту разлику што имају нешто брљачких сојева, док ових међу Горњореканцима нема. А затим ова етничка сличност због самога порекла појачавала се вековима асимилацијом која се вршила тиме што су се Мавровци често женили девојкама из Врбена, Богдева, Кракорнице, Нићопура и Бродца, које су одувек биле на гласу са своје лепоте. — Међутим, ако је тачно и генетички основано говорити о антрополошкој, соматичкој сличности Мавроваца и Горњореканаца, било би сасвим нетачно мишљење да су они и етнопсихолошки слични. Етнопсихолошки су мавровска и горњореканска група сушти антиподи. Док је мавровска психичка група сва у својој вољној препотентности, имажинативној узлетелости, у својој хајдучкој карактеристичности; дотле је горњореканска психичка група сва у дубокој групној депресији која се карактерише повременом друштвеном паником.

Душан Недељковић

RÉSUMÉ

Dušan Nedeljković, professeur à la Faculté des Lettres de Skoplje, analyse dans son étude *Le groupe ethnopsychologique de Gorna Reka* un cas ethnopsychologique spécial en déterminant la structure psychique d'un des groupes occidentaux de la variété méridionale du type dinarique.

Le développement du groupe de Gorna Reka a été déterminé par deux facteurs principaux: d'abord la nature montagnaise de la région qui, composée de défilés difficilement abordables, isole les habitats et empêche l'assimilation des différents éléments ethniques du groupe de provenance très diverse, ensuite la misère économique irrémédiable qui depuis une soixantaine d'années ne cesse d'augmenter la dépression psychologique de ce groupe. Le premier effet de ces conditions a été l'hétérogénéité presque complète des profils ethnopsychologiques des „soj“ (familles dans le sens le plus large de ce mot) dont est composé le groupe (v. la fig. 1). Seules font exception les fonctions mnémiques, dont la variation minimale (entre 7,05 et 9,26) et la hauteur moyenne (8,155) relativement très grande expliquent pourquoi les divers éléments ethniques (en majorité serbes) de ce groupe ont ethnopsychologiquement réagi à l'invasion des familles et tribus des „kačak“ (bandits albanais) fixés depuis un siècle et demi dans cette région difficilement abordable et par là propice à leurs exploits, en admettant pour langue domestique la langue albanaise et gardant la religion orthodoxe, les mœurs et le reste de la vie ethnique serbe. Par suite de la même hétérogénéité ethnopsychologique apparaît, comme caractéristique dominante du groupe, la réserve personnelle absolue qui chez l'individu, quand il est seul, prend la forme d'une dignité excessive et quand il est en société, se manifeste sous forme de timidité, gaucherie et tristesse. L'effet de la même hétérogénéité ainsi que de l'état

⁴³ В. о томе нашу студију *Мавровска психичка група*, у *Гласнику Ск. науч. друштва*, 1930 стр. 236—265.

⁴⁴ Видети део II ове студије.

экономике прекаре де се групе ест ун феномен етнопсихологике трэс бizzare, а savoir ле гэмиссеме панике коллектив, qui парэит confirmer dans ле domaine spécial де л'этнопсихологие ла теорие psychanalytique дес masses qu' а formulée Freud. Dès que plusieurs Gornorekanci, surtout du centre де ла région, се trouvent ensemble aux champs ou dans ла forêt, au travail ou au repos, ils éprouvent un besoin irrésistible де с'arrêter де temps à autre ет де гémir („*kukajne*“) ен choeur sans cause ni raison apparentes, faisant nettement л'impres-sion d' une armée ен déroute ou d' une masse ен débandade dont quelques membres се réuniraient ет par là deviendraient plus conscients де leur hétérogénéité, де leur isolement ет effroyable solitude. Gustave le Bon avait caractérisé les masses par л' hétérogénéité де leurs éléments, ет ен cela ле groupe де *Gorna Reka* ест plutôt une masse qu' un groupe ethnique. Freud а complété les vues де Le Bon ен établissant ла nécessité де ла liaison де ла masse par ла relation libidineuse à un chef réel ou idéal ет ен remarquant que sans cette relation au chef ла masse се dissout ет apparaît ла panique. А ла lumière де cette explication psychanalytique devient tout à fait claire chez un groupe этнопсихологике, composé d' éléments si déprimés économiquement ет psychologiquement si hétérogènes, cette expres-sion spéciale де ла panique этнопсихологике: ле гэмиссеме collectif („*kukajne*“) sans raison immédiate apparente. Ла frayeur де л' isolement social irrémédiable que les familles де caractères disparates refoulent ет masquent par une dignité excessive factice surgit du subconscient ет се manifeste dès qu' un petit groupe (force sociale si petite qu' elle soit) ест formé де leurs membres.

Dans ла partie II, л' auteur donne л' analyse détaillée дес éléments этнопсы-хологических ду groupe ет dans ла partie III ла synthèse де ла vie ду groupe де *Gorna Reka* comme d' un tout, ен y soulignant les données dans lesquelles on saisit les caractéristiques этнопсихологических ет leur genèse énoncées ci dessus.
